SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Mlacek, Slovenské súslovia 65
L. Dvonč, Osobitný prípad písania veľkých písmen vo vlastných menách 71
K. Palkovič, Transkripcia zo starej a novej gréčtiny do slovenčiny 76
V. Uhlár, Štýl K. Horáka v novele *Zánik dialektu* 81
E. Tibenská, Rozbor lexikálnych prostriedkov vedecko-fantastickej literatúry 88

DISKUSIE

A. Oravcová, Prechodníkové polovetné konštrukcie 97
F. Sabol, Využívanie slovesného vidu . . . 106

SPRÁVY A POSUDKY

VIII. medzinárodná konferencia o Celokarpatskom dialektologickom atlase. J. Gavorová . 110
Studia Academica Slovaca v rokoch 1976—1980. D. Augustinská 111
Celoštátny seminár o prísloviach. J. Mlacek . 112
Nad Slovníkom cudzích slov. J. Bosák . . . 114

ROZLIČNOSTI

Togliatti — *Togliattijčan,* či *Togliattčan?* L. Dvonč 123
Pravopis a skloňovanie poľských miestnych názvov *Karpacz, Jelenia Góra* a *Wilanów.* J. Jacko 125
Kvantita v názvoch *Valaliky* a *Salvator-prameň.* J. Jacko 126
O skloňovaní podstatných mien *duo* a *kako* J. Jacko 127

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 46 — 1981
ČÍSLO 2

Jozef Mlacek

SLOVENSKÉ SÚSLOVIA

Spolu s prísloviami, porekadlami a úsloviami patria súslovia k pojmom, s ktorými pracovala jazykoveda pri opise ustálených slovných a vetných spojení skôr, ako sa rozpracovala nová teória frazeológie. Nová frazeologická teória však uvedené staršie termíny nezavrhla, ale sa ich usiluje včleniť medzi novšie termíny. Taký bol aj osud pojmu súslovie, resp. párne slová. Po istom prechodnom ústupe pri rozvíjaní novej frazeologickej teórie sa v najnovšom výskume frazeológie opäť oživuje záujem o súslovia a ich problematika sa začína zaslúžene znova dostávať medzi tie otázky, ktorým teória venuje veľkú pozornosť.

Keď chceme sledovať problematiku súsloví v slovenčine, musíme sa najskôr pristaviť pri základných otázkach, ako je vymedzenie samého pojmu, jeho terminologické spracovanie v rozličných frazeologických koncepciách, jeho súvzťažnosť s analogickými javmi v celej frazeológii a pod. Až potom možno pristúpiť k súvislejšiemu a podrobnejšiemu rozboru tohto druhu slovných spojení v našom jazyku.

Ako ukazujú bibliografie frazeologických prác (porov. napr. Rojzenzon-Bušuj, 1970), súsloviam sa nevenovala v jednotlivých jazykoch rovnaká pozornosť. Môže to byť zhoda okolností, ale je v tom aj zákonitosť, že najviac pozornosti im venovali bádatelia v tých jazykoch, v ktorých patria súslovia medzi frekventované a veľmi produktívne typy slovných spojení. Príznačné pritom je, že vo výskumoch prevládajú opisy súsloví nad ich všestranným rozborom. Vo väčšine prác vôbec chýba vymedzenie pojmu súslovie. Ak sa v našom výklade predsa chceme dotknúť aj tejto otázky, môžeme vyjsť z definície, ktorá sa podáva v Slovníku lingvistických termínov O. S. Achmanovovej (1969, s. 312). Autorka vymedzuje súslovie (rus. parnyje slova) takto: „Dva slova v sostave frazeologičeskoj jedinicy s sootnesionnym značenijem i jarko vyražonnym zvukovym podobijem.“ Ako príklady uvádza autorka anglické súslovie *might and main* a latinské súslovie *volens nolens*. Z definície vyplýva, že za podstatné znaky súslovia sa pokladajú: a) dvojčlennosť; b) významová súvzťažnosť slov v spojení; c) zvuková podobnosť zložiek. Tieto znaky sa aj u iných autorov dosť všeobecne pokladajú za štruktúrne, podstatné vlastnosti súsloví.

V odbornej literatúre však nachádzame aj také prístupy k súsloviam, ktoré modifikujú platnosť uvedených znakov pri súsloviach alebo vyzdvihujú iné znaky. V anglosaskej literatúre sa vyzdvihuje pri ich charakteristike najmä fakt nezameniteľnosti zložiek, a to nielen pokiaľ ide o lexikálne obsadenie spojenia, ale aj z hľadiska poradia zložiek. Podľa Y. Malkiela sa tieto jednotky označujú ako irreversible binomials alebo irreversible binomial idioms (Makkai, 1972). Napríklad pre Makkaiov výklad je príznačné jednak široké chápanie tohto druhu jeho idiómov (vydeľuje až tri podskupiny reprezentované napr. takýmito prípadmi: a) *might and main, time and again;* b) *Adam and Eve, Romeo and Juliet;* c) *yes or no),* jednak na druhej strane vydeľovanie tzv. pseudoidiómov, medzi ktoré zaraďuje súslovia so zložkami bez výrazného vlastného lexikálneho významu: *hocus-pocus, mish-mash, zig-zag* a pod. Sovietsky anglista a frazeológ A. V. Kunin (1972) súslovia osobitne nevydeľuje a rozoberá ich medzi príslušnými typmi priraďovacích substantívnych, adjektívnych a príslovkových frazém. Pokiaľ ide o stavbu takýchto frazeologických jednotiek, A. V. Kunin vyčleňuje popri bežných dvojčlenných spojeniach aj zriedkavejšie trojzložkové spojenia (s. 146 a i.). Preto logicky nemohol uplatniť ani bežný ruský termín *parnyje slova,* ani anglické termíny *word-pairs,* resp. spomínaný termín *irreversibile binomial.* Výkladu týchto spojení v angličtine však venuje vo svojej práci pomerne veľa miesta.

Ďalšie práce sa dotýkajú sémantickej stránky súsloví. Prvým krokom je tu dôslednejšie odlišovanie skutočných súsloví od opakovaní toho istého slova, na ktoré upozornil W. T. H. Jackson (1965) (jeho termíny sú *word-pairs* a *word-repetitions).* Ešte ďalej zašiel v tejto analýze N. M. Šanskij, ktorý vo viacerých prácach vydeľuje až štyri typy súsloví podľa významových vzťahov medzi ich zložkami (rozsiahly rozbor jeho výkladov porov. Tkačenko, 1979).

Ako vidieť, bádatelia sledovali súslovia z viacerých stránok a podľa povahy konkrétneho jazykového materiálu vyzdvihli rozličné znaky týchto jednotiek. Tieto znaky platia pri súsloviach v jazykoch rozličných typov v nerovnakej miere. Napríklad ustálenosť poradia zložiek bude pravdepodobne väčšia v analytických jazykoch ako v jazykoch syntetického typu, hoci aj tam sa s ňou v podstate musí počítať.

Pred výkladom slovenských súsloví ešte poznámka o terminologickej stránke sledovaného problému. Na označenie týchto špecifických spojení sa uplatňujú názvy ako nem. *Wortpaare,* angl. *word-pairs* (ale novšie aj spomínaný termín *irreversible binomial),* rus. *parnyje slova.* V našom jazyku sa uplatňoval jednak kalk *párne slová* (hoci z hľadiska motivácie by bolo lepšie označenie *slovné páry*) a jednak z češtiny prevzatý termín *súslovie.* Nazdávame sa, že jednak pre isté znaky systémovosti (súslovie podobne ako príslovie alebo úslovie), jednak pre ustálenosť aj pre vyhovujúcu motiváciu (názov súslovie by vyhovoval aj v prípade, ak sa pri základných dvojzložkových spojeniach zreteľne vyčlenia aj Kuninom zaznačené trojzložkové spojenia) možno termín súslovie (súslovia) pokladať za základné označenie tohto druhu ustálených výrazov.

V našej odbornej literatúre sa súsloviam nevenovala osobitná pozornosť, hoci na druhej strane treba konštatovať, že jednotky tohto typu sa vždy v slovníkovom opise zachytávali medzi frazémami. Za takejto situácie treba o to viacej oceniť ich charakteristiku O. B. Tkačenka (1979, s. 181—183),

ktorý pri porovnávaní súsloví v slovanských jazykoch (a pri širšej konfrontácii slovanských frazém s ugrofínskymi) podáva základné znaky súsloví v slovenčine. Z jeho porovnávacieho pohľadu vyplývajú takéto najdôležitejšie črty slovenských súsloví: 1. Súslovia patria v slovenčine k ohraničeným typom ustálených výrazov; 2. Slovenčina prakticky nemá súslovia slovesnej povahy; 3. Slovenských súsloví je nielen pomerne málo, ale sú aj dosť stereotypné (je tu málo druhov); 4. Aj napriek malému počtu sa súslovia využívajú v slovenských textoch dosť často.

Predchádzajúce všeobecné charakteristiky súsloví aj Tkačenkova porovnávacia charakteristika slovenských súsloví dávajú veľmi mnoho podnetov pre podrobnejší základný výskum slovenských súsloví. Aj po Tkačenkovom opise treba nám pri výklade slovenských súsloví vyriešiť všeobecnejšie aj špecifické otázky z tejto oblasti. Ako prvá z nich sa ponúka otázka vymedzenia pojmu súslovie a určenie jeho vzťahu k frazeológii.

Pri vymedzovaní súslovia treba vyzdvihnúť najmä tieto skutočnosti:

1. Najčastejšie ide o pevne ustálené dvojčlenné spojenie slov. Prípady trojčlenných súsloví sú v našom jazyku celkom okrajové a výnimočné. Azda by sem patrilo spojenie známe z rozprávok: *(ani) vtáčka letáčka, nieto človiečika.* Pokiaľ ide o pevnú ustálenosť, máme na mysli najmä ustálenosť lexikálneho zloženia (lexikálna variantnosť je tu zriedkavým javom — napr. popri známej podobe jednotky *skaderuka-skadenoha* nachádzame u J. Záborského podobu *odkiaľnoha-odkiaľruka;* popri podobe *z ruky do ruky* je dnes bežnejšia podoba *z rúčky do rúčky*), ďalej ustálenosť poradia zložiek aj celej štruktúry spojenia (výnimkami sú: *neslaný nemastný (neslaný-nemastný)* — aj *nemastný neslaný (nemastný-neslaný)* — porov. Smiešková, 1974, s. 152; *bytom i sytom — sytom i bytom,* ktoré však v súčasnej slovenčine zreteľne ustupuje) a výrazná významová ustálenosť.

2. Jednotka vystupuje samostatne alebo v zložení širšej frazeologickej jednotky ako významový celok. Medzi súslovia teda počítame nielen samostatne fungujúce výrazy, ako *pekne-rúče, zoči-voči, ani ryba ani rak,* ale aj jednotky, ktoré tvoria nerozlučnú súčasť širšej jednotky, napr. *to nemá (niečo nemá) ani hlavy ani päty, (sypať) oheň a síru (na niekoho), (byť niekde, u niekoho) pečený-varený* a pod.

Ako jednotný významový celok funguje súslovie aj vtedy, keď jednou jeho zložkou je výraz, ktorý sám nemá platnosť slova, ktorý iba (najčastejšie) zvukovo dopĺňa, resp. napodobňuje druhú zložku, ktorá má platnosť slova. Ide najmä o výrazy (A. Makkai ich vydelil ako tzv. pseudoidiómy) ako napr. *cupi-lupi, cik-cak, tresky-plesky, hokus-pokus; basorka-morka* (Kálal, 1923, s. 18).

Významová celostnosť súslovia sa pritom najčastejšie zakladá na tom, že súslovie vzniká:

— opakovaním, reduplikáciou toho istého slova, a to alebo bez zmien alebo s formálnymi zmenami, ktoré sú často typické pre dané slovo iba v takomto spojení: *sväto-sväte, isto-iste, denno-denne, fifty-fifty, až-až, už-už* (porov. Mlacek, 1974), *tak či tak;*

— intenzifikačným opakovaním s modifikáciou základného výrazu: *skrz-naskrz, dávno-pradávno;*

— spojením synonymných výrazov: *pekne-krásne, pekne-rúče, silou-mocou, čerta-diabla, ani chýru ani slychu;*

— spojením protikladných výrazov: *cestou-necestou, hory-doly, chtiac-nechtiac, voľky-nevoľky, za horami za dolami, hlava-nehlava, skôr-neskôr, vstávajúc-líhajúc, v zime v lete, vo dne v noci* a pod.

3. Dôležitú úlohu má pri vymedzovaní súslovia zvuková stránka, ktorá je výrazným spájacím činiteľom. Môže pritom ísť o rýmovú a (alebo) rytmickú zhodu obidvoch zložiek *(trma-vrma, tresky-plesky, z mosta doprosta, fáry-fáry, krížom-krážom* a pod.). Táto zhoda sa v mnohých prípadoch dosahuje gramatickými prostriedkami (časté sú napr. súslovia s tvarom inštrumentálu obidvoch zložiek: *zubami nechtami, telom-dušou, silou-mocou, chvatom-letkom* [Kálal, 1923, s. 207], *za horami za dolami*).

4. Podstatná časť súsloví sa vyznačuje priraďovacím spojením svojich zložiek. Formálne sa priradenosť vyjadruje alebo spojovníkom (pri bezspojkovom priradení) alebo zlučovacími spojkami. Kým teda napr. vo východoslovanských jazykoch prevláda tzv. apozičné spojenie (porov. Tkačenko) a v iných jazykoch zasa spojkové priradenie zložiek (porov. nemecké jednotky viacerých typov: *mit Sack und Pack, mit Sang und Klang, schalten und walten, auf Schritt und Tritt, über Kopf und Hals),* v slovenčine zisťujeme jednak prípady bezspojkového priradenia (so spojovníkom; tie sú častejšie) a jednak súslovia so spojkovým priradením zložiek.

Predchádzajúca charakteristika zreteľne ukázala, že súslovia sa vyznačujú veľkou ustálenosťou (upozornili sme na ustálenosť na jednotlivých rovinách výstavby súslovia), ako aj zreteľným posunom významu svojich zložiek, ktorý dovoľuje chápať ich ako celostné pomenovanie alebo vyjadrenie. Ak k tomu pripočítame evidentnú expresívnosť (tá vyplýva z významovej aj zvukovej stránky výrazu aj zo špecifického spätia obidvoch stránok), zisťujeme, že súslovie má všetky podstatné znaky frazeologickej jednotky. Súslovie preto pokladáme za špecifický druh frazémy.

Pri všestrannom opise súsloví má osobitnú úlohu aj ich morfologická charakteristika. Ako sa podľa slovnodruhovej platnosti všeobecne pokladajú za najbežnejšie typy frazém substantívne, adjektívne, adverbiálne

a slovesné jednotky, tak sa dosť bežne vydeľujú práve tieto štyri druhy aj medzi súsloviami (porov. napr. Bečka, 1968). Na okraj takéhoto morfologického triedenia súsloví možno pri opise slovenských súsloví uviesť takéto doplňujúce poznámky:

1. Materiál dáva za pravdu spomínanému Tkačenkovmu zisteniu, že v slovenčine prakticky niet slovesných súsloví. V našom jazyku síce nachádzame súslovia skladajúce sa zo slovesných tvarov (*chtiac-nechtiac*, staršie *vstávajúc-líhajúc* [porov. Kálal], *pečený-varený*), ale ich funkcia už nie je slovesná. Súslovia takého typu, ako má v oblasti slovies ruština (*žili-byli* a pod.) alebo nemčina (*schalten und walten* a pod.), slovenčina prakticky nepozná. Istou výnimkou je jednotka *stoj čo stoj*, ale ani tá už nemá slovesný význam. Podobná situácia je vlastne aj v príbuznej češtine. Ak si totiž všimneme Bečkom vydelené slovesné súslovia, zisťujeme, že ide o jednotky celkom iného druhu, ako sú jeho adverbiálne, adjektívne a substantívne súslovia. Tu akoby sa stretalo dvojaké chápanie pojmu súslovie.

2. Spomedzi uvedených troch typov súsloví (ak nerátame slovesné) sú v slovenčine celkom jednoznačne najbežnejšie aj najpočetnejšie príslovkové súslovia. Príslovkovú platnosť majú nielen súslovia zložené z príslovkových komponentov, ale aj výrazy s neurčitými slovnými tvarmi, ďalej výrazy, v ktorých sú tvary substantív (*silou-mocou, hlava-nehlava, v zime-v lete, vo dne v noci*), ako aj výrazy, v ktorých jedna zložka nemá sama osebe platnosť slova (ide o niektoré zo spomínaných pseudoidiómov A. Makkaia, napr. slovenské *lárom-fárom* a pod.). Dominantnosť príslovkových súsloví potvrdzuje aj to, že dokonca súslovia napr. adjektívnej povahy sa občas uplatňujú v príslovkovej funkcii. V dennej tlači sme našli takýto príklad: *Začali sme n e s l a n o - n e m a s t n o* (Smena, 1967).

3. Okrem uvedených najbežnejších typov možno vydeliť aj zriedkavejšie zámenné a číslovkové súslovia typu: *ako-tak, kade-tade, kde-tu, raz-dva, neraz-nedva, tak či tak,* ktoré sú svojím významom blízke neurčitým zámenám a neurčitým číslovkám, ale pripúšťajú aj príslovkovú interpretáciu (Mlacek, 1973), ako aj nevýrazné, prechodné zámenno-číslovkové súslovia typu *jedno-druhé* (porov. aj Tkačenko).

S morfologickou charakteristikou súsloví tesne súvisí aj otázka ich pravopisnej podoby. Dosť jednoznačne sa prijíma, že osobitne sa píšu slová v takom súsloví, ktorého zložky sú v predložkových pádoch alebo sa spájajú spojkovo. Teda napr. *za horami za dolami, ani chýru ani slychu* a pod., ale: *sľubovať (niekomu) hory-doly* (ale zasa: *prešli cez hory a doly*). Spojovníkom sa nemusia spájať ani zložky s výrazným tvarovým paralelizmom. Teda napr.: *zubami nechtami, neslaný nemastný* (tu sa však ešte uchováva aj možnosť písania so spojovníkom, ba aj v obrátenom poradí — Smiešková,

1974). Medzi príslovkovými, substantívnymi a čiastočne aj zámennými súsloviami prevláda písanie so spojovníkom. Keď sa však dvojčlennosť súslovia prejavuje slabšie, menej výrazne (ide najmä o výrazy s nejasným jedným komponentom), dochádza k prehodnoteniu celých výrazov, prípadne k spojeniu do jedného slova. Popri podobe *z čista-jasna* sa pripúšťa aj podoba *sčista-jasna* (Peciar, 1958; takto nachádzame toto súslovie dosť často už aj v tlači), v Kálalovom slovníku zasa *hakybaky, hakymaky* (s. 159), *kacapaca* (s. 224), teda už ako jedno slovo.

Hoci súslovia patria medzi frazémy s vysokým stupňom ustálenosti, nachádzame aj pri nich isté zmeny, istú variantnosť. Niekedy môže ísť iba o rozdiely v ich písaní. Napr.: *Stískanie rúk a autogramy nemali k o n c a k r a j a.* (Smena 1955) — *Radosti a šťastiu niet k o n c a - k r a j a* (Smena 1955). Kým nejednotnosť tohto typu ešte nemožno pokladať za skutočnú variantnosť a treba ju pripísať skôr rozkolísanosti úzu v tejto otázke, v materiáli nachádzame aj viaceré prípady skutočnej variantnosti, prípadne typy patriace medzi tzv. paradigmatické rady príslušných frazeologických jednotiek (Mlacek, 1977). Dotkneme sa aspoň niektorých špecifickejších príkladov.

Popri najbežnejšej forme súslovia *zôkol-vôkol* má A. Sládkovič aj formy *okol-vôkol* a *kol-vôkol.* Popri ustálenej podobe súslovia *široko-ďaleko* sme našli v tlači (Práca 1958) aj formy *na široko-na ďaleko* a *na široko-ďaleko.* Vedľa základnej formy súslovia *tresky-plesky* nachádzame aj formu s tvarom jednotného čísla zložiek *(tresk-plesk),* ba aj v spojkovom spojení zložiek. Napr.: *Takže sa odbavilo v dome všetko bez t r e s k u a p l e s k u.* (F. Hečko)

Pohyby nie vo forme, ale vo význame jednotky nachádzame pri súsloví *(biť niekoho) hlava-nehlava.* Našli sme ho v takýchto uplatneniach: *Bude tomu pomaly desať rokov, čo z Košíc h l a v a - n e h l a v a utekali porazené fašistické vojská.* (Práca 1955) — *Namiesto toho, aby ich pekne skladali, hádžu ich po stavenisku h l a v a - n e h l a v a.* (Práca 1955) — *Ale čo tí, ktorí skupovali, ako sa vraví: h l a v a - n e h l a v a, lebo pred znížením cien podľahli panike?* (Práca 1955) Pri porovnaní týchto uplatnení s dnešnou podobou sledovaného súslovia zisťujeme, že tu jednak dochádzalo k rozširovaniu okruhu slovies, s ktorými sa vlastne súslovie spájalo, jednak sa zreteľne posúval aj celý význam tohto súslovia.

Ešte sa pristavíme pri dvoch osobitných prípadoch uplatnenia súsloví. Ide nám o takéto prípady: ... *či si chce vziať Anču za ženu, keď sa na nej tak popása o č a m i - r u k a m i.* (Hečko) — *Ja tvojho s v á k a - b a b r á k a, potvora akási* ... (Urban) V obidvoch prípadoch ide o výrazy, ktoré nie sú ustálenými súsloviami, ale ktoré vznikli na pozadí modelov istých známych

súsloví. Hečkov výraz *očami-rukami* vznikol evidentne podľa súslovia *rukami nohami (niečo robiť)*, pričom tu nie je zanedbateľná ani kontaminácia s jednotkou *pásť sa očami (na niekom, na niečom)*. Druhý prípad je tiež autorovým novotvarom a pripomína typ súsloví, ktoré sa vyskytujú v ľudových rozprávkach. Obidva prípady môžeme po uvedenej charakteristike hodnotiť ako individuálne autorské aktualizácie súsloví.

Súslovia patria medzi zreteľne uzavreté skupiny frazém. Sú to však jednotky s osobitnými formálnymi aj významovými vlastnosťami, jednotky s výraznou idiomatickosťou. Rozbor slovenských súsloví a spôsobov ich uplatnenia ukázal, v čom spočíva ich špecifickosť, a zároveň naznačil niektoré otvorené otázky tejto problematiky.

Literatúra

ACHMANOVA, O. S.: Slovar' lingvističeskich terminov. 2. vyd. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1969. 607 s.

BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968. 111 s.

JACKSON, W. T. H.: The stylistic use of word-pairs and word-repetitions in Gottfrieds „Tristan". Euphorion, *59*, zoš. 3. Heidelberg 1965, s. 229—251.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923. 1112 + CIII s.

KUNIN, A. V.: Frazeologija sovremennogo anglijskogo jazyka. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1972. 288 s.

MAKKAI, A.: Idiom Structure in English. The Hague — Paris, Mouton 1972. 371 s.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a zámená. Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 168—183.

MLACEK, J.: Reduplikované častice a frazeológia. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 204—212.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 119 s.

PECIAR, Š.: Ako písať príslovkové výrazy. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 207—222.

ROJZENZON, L. I. — BUŠUJ, A. M.: Materialy k obščej bibliografii po voprosam frazeologii. 2. Samarkand 1970. 290 s.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

TKAČENKO, O. B.: Sopostaviteľno-istoričeskaja frazeologija slavianskich i finnougorskich jazykov. Kyjev, Naukova dumka 1979. 298 s. (Ide tu najmä o kapitolu *Kopuľativnyje [parnyje] slova v slavianskich jazykach*, s. 175 n.)

Ladislav Dvonč

OSOBITNÝ PRÍPAD PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN VO VLASTNÝCH MENÁCH

1. V spisovnej slovenčine sa v ostatných rokoch venovala veľká pozornosť otázke písania veľkých písmen najmä vo vlastných menách. V ich rámci bola predmetom štúdia napr. otázka písania veľkých písmen vo vlastných menách s nezhodným prívlastkom typu *ulica Partizánov* (Horecký, 1947/48, s. 51—54; Dvonč, 1958b, s. 137—143; Dvonč, 1958c, s. 222—

229; Dvonč, 1961, s. 229—309), v názvoch so zhodným prívlastkom typu *Pyrenejský polostrov — polostrov Pyrenejský* (Dvonč, 1958a, s. 348—361), v menách ľudí a živých bytostí (Dvonč, 1965a, s. 292—297), v pomenovaniach typu *Geograf bavorský* (Dvonč, 1968, s. 154—156), v názvoch štátov (Dvonč, 1968, s. 350—356), v názvoch typu *Akadémia* (Dvonč, 1965b, s. 344—351), uverejnil sa celkový prehľad o písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách (Dvonč, 1968/69, s. 75—79), písalo sa o pravopisnej a lexikálnej stránke vlastných mien (Kopina, 1978, s. 37—46), o písaní veľkých písmen vo vlastných menách v školskej praxi (Dvonč, 1967/68, s. 109—112) atď. No napriek značnému počtu príspevkov o písaní veľkých písmen vo vlastných menách sa ešte aj dnes v tejto oblasti vynárajú niektoré prípady, ktoré neboli predmetom osobitného štúdia, ba vlastne dosiaľ ostali nepovšimnuté, a tak nie je ani prekvapujúce, že v bežnej jazykovej praxi sú s nimi niekedy isté problémy a ťažkosti. Na jeden takýto prípad z tejto oblasti chceme upozorniť v tomto príspevku, ktorým dopĺňame svoje predchádzajúce príspevky z tohto okruhu.

2.0. V našich normatívnych príručkách (napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1971), ale ani v iných praktických jazykových príručkách (napr. Oravec — Laca, 1973; Zauner, 1973) sa nič nehovorí o písaní veľkých písmen, resp. o písaní veľkých alebo malých začiatočných písmen v jednom osobitnom prípade, v ktorom by sme mohli hovoriť o dvojakom pomenúvaní jednej a tej istej veci. Lepšie nám to osvetlí konkrétny príklad. Vo vete *15. apríla bola premiéra jeho hry Láska na Mikulášskej veži alebo Čo na to povie prízemie* (Nedeľná Pravda, 12, 1979, č. 30, s. 8) sa uvádza pomenovanie *Láska na Mikulášskej veži,* písané s veľkým začiatočným písmenom, a za ním po spojke *alebo* pomenovanie *Čo na to povie prízemie,* ktoré sa tiež píše s veľkým začiatočným písmenom. Ide tu o pomenovanie jednej a tej istej skutočnosti dvoma osobitnými pomenovaniami spojenými spojkou *alebo.* Každým z uvedených dvoch pomenovaní sa tá istá skutočnosť pomenúva z inej stránky, z iného hľadiska. Niekedy sa však pomenovanie uvedené po spojke *alebo,* príp. po nejakej inej spojke píše s malým začiatočným písmenom, napr. *Vesmírne ostrovy alebo chvála kozmonautiky* (Nové slovo, *20,* 1978, č. 1, s. 24). Pomenovania tohto typu boli obľúbené najmä v minulosti, ako ukazujú názvy niektorých literárnych diel, ale aj najnovšie nadobúdajú značnú obľubu, a to predovšetkým v publicistických jazykových prejavoch. Pri tomto spôsobe dvojakého alebo dvojitého pomenúvania sa dôraz kladie na vtipnosť, paradox, na osvetlenie tej istej skutočnosti z rozličných uhlov, čím sa stávajú takéto „dvojité" a či „zdvojené" pomenovania neobyčajne zaujímavé, nápadné, atraktívne.

2.1. Najčastejšie sa v pomenovaniach tohto typu druhé pomenovanie

pripája po spojke *alebo* a píše sa s veľkým začiatočným písmenom, čiže chápe sa ako ďalšie vlastné meno. Napr.:

Spor o kultúru alebo *Dvojaký výklad sveta* (Nové slovo, *19*, 1979, č. 32, s. 12). – Ešte k Husliam Alexandra Šikulu alebo *Zhovievavosť sa nevypláca* (Nové slovo mladých, 1978, č. 2, s. 14). – Aktuálnosť akcií alebo *Filmový nástup do roku 1978* (Nové slovo, *20*, 1978, č. 5, s. 16). – Tri zastavenia na jednej ceste alebo *Na slovíčko s Jozefom Orgonom* (Rozhlas, 1978, č. 40, s. 2). – Manželia hľadajú podnájom alebo *Šeď príbehov z Bratislavy* (Smena, 25. 9. 1978, s. 3). – Dovoz v ohni alebo *Buk za milión* (Nové slovo, *21*, 1979, č. 7, s. 5). – Racionalizácia alebo *Divadlo pre stotisíc* (Pravda, 1. 12. 1979, s. 5). – Ján Chalupka, Kocúrkovo alebo *Len aby sme v hanbe nezostali* (Pravda, 6. 5. 1980, s. 5). – Nad rukopisom Chalupkovej veselohry Pán Tesnošil alebo *Len aby sme v hanbe nezostali* dali dokopy hlavy Belopotockého najvernejší priatelia (Smer, 11. 7. 1980, s. 12).

Také isté písanie nachádzame aj pri spájaní prvého a druhého pomenovania pomocou spojky *čiže*, napr.:

Lístky z kalendára čiže *Zajačie skúšky* (Nedeľná Pravda, *12*, 1979, č. 44, s. 20). – Všeobecné dejiny čiže *Život Jeana Rouseaua* (G. Endore, Voltaire! Voltaire!, prel. V. Krupa, Bratislava 1979, s. 374).

Môže ísť aj o iný, osobitný spôsob uvádzania prvého a druhého pomenovania tej istej skutočnosti (dvojitého pomenovania), napr.:

Kráľovská spoločnosť dnes večer uvádza pre vaše potešenie málo známu, ale slávnu hru avonského Majstra *Kráľovský unikát*, známu aj ako *Tragédia kráľovej žirafy* (Huckleberry Finn, televízny film).

To, že ide o pomenovanie jednej a tej istej skutočnosti dvoma vlastnými menami, sa neraz vyjadruje nielen tým, že sa takéto dve pomenovania píšu s veľkým začiatočným písmenom, ale aj tým, že sa na osobitný riadok uvádza prvý názov, spojka *alebo*, príp. iný výraz a ďalšie pomenovanie, napr.:

Žena mojich snov
alebo
Mračiť sa je zakázané (Film a divadlo, *24*, 1980, č. 3, s. 18).

Ešte výraznejší je taký spôsob písania, že sa obidve pomenovania píšu s veľkými písmenami (celé verzálkami), iba spojka sa píše s malými písmenami, pričom každé pomenovanie i spojka sa píše na osobitný riadok, napr.:

Z RECEPTOV STAREJ MAMY
alebo
ŽENY VŽDY CHCELI BYŤ PEKNÉ (Rodina, *9*, 1978, č. 6, s. 43).

KOŠICKÝ VLÁDNY PROGRAM
alebo
AKO TO BOLO (Televízia, *15*, 1980, č. 14, s. 2).

Inokedy ide o bežné písanie za sebou, ale príslušné dve pomenovania okrem spojky *alebo* sa píšu verzálkami, napr.

STUDENÉ PREDJEDLÁ alebo MINÚTKY (Roháč, 1979, č. 5, s. 6).
INOVÁCIA JAZYKA alebo ČO S NAŠIMI PRÍSLOVIAMI V DOBE TELEVÍZIE (Televízia, *17*, 1978, č. 47, s. 28).
COLOMBO alebo ŠŤASTIE LÁSKY (Televízia, *12*, 1978, č. 37, s. 12).
ČO NEODNIESOL ČAS alebo STARÁ LÁSKA NEHRDZAVIE (Televízia, *13*, 1979, č. 36, s. 20).
IRÓNIA OSUDU alebo ROZHODNE SPRÁVNY KÚPEĽ (Televízia, *12*, 1978, č. 49, s. 8).

Stretávame sa aj s takým postupom, že sa iba niektorá časť z názvu (prvý alebo druhý názov čiže pomenovanie pred spojkou alebo za ňou) píše verzálkami, napr.: Láskavé korenie alebo VERŠOTERAPIA (Večerník, 31. 10. 1979, s. 5).

Všetky tieto spôsoby naznačujú, že výrazy pred spojkou aj za ňou sa chápu ako vlastné mená, a preto sa píšu s veľkým začiatočným písmenom alebo sa celé píšu s veľkými písmenami (verzálkami).

2.2. S písaním veľkého začiatočného písmena iba na začiatku pomenovania pred príslušnou spojkou sa stretávame zriedkavejšie, napr.:

Vesmírne ostrovy alebo *chvála kozmonautiky* (Nové slovo, *20*, 1978, č. 1, s. 24). — Od zvonkovej hry predstáv o Féneovi k víziám alebo: *surrealizmus vyvádzaný zo surrealizmu* (Elán, *16*, 1945/46, č. 1—2, s. 1). — Človek sídliskový alebo dve ročné obdobia (Nedeľná Pravda, *11*, 1978, č. 16, s. 15). — Mladý film alebo aj *film a mladí* (Nové slovo mladých, 1978, č. 11, s. 1). — Kultúra všetkým alebo *zadivadelnenie Slovenska* (Pravda, 29. 8. 1978, s. 5). — Sólo pre majstrov alebo *televízny kurz* (Televízia, *13*, 1978, č. 17, s. 12). — Chýbal dôraz na hlavný článok alebo *aká príprava — taký výsledok* (Pravda, 3. 12. 1980, s. 2).

3. V spisovnej češtine sa tiež uplatňuje dvojaký spôsob písania názvov uvedeného typu. Najčastejšie je aj tu taký spôsob písania, že sa za veľkým začiatočným písmenom píše nielen pomenovanie pred príslušnou spojkou, ale aj za ňou, napr.:

Tři Robinsoni aneb *Obdivuhodně zvrhnutý výlet* (Dikobraz, 1979, č. 44, s. 6). — Úžasní lidé aneb *S kým a pro koho nejraději píšu* (Novinář 79, č. 4, s. 19). — Zítra bude polojasno aneb *Jak se předpovídá počasí* (Z '79, č. 25, s. 11).

Zriedkavejšie sa pomenovanie po spojke alebo nejakom inom výraze píše s malým začiatočným písmenom, napr.:

Muž se smutnýma očima aneb *pokus o pár poznámek k portrétu Juraja Kukury* (Kino, 35, 1980, č. 3, s. 14).

V Pravidlách českého pravopisu (1974, s. 86) sa výslovne uvádza príklad na názov tohto typu, v ktorom sa pripojené pomenovanie po spojke *anebo* píše s veľkým začiatočným písmenom: *Fidlovačka anebo Žádný hněv a žádná rvačka.* Tento príklad ukazuje, že sa tu dáva prednosť tomu spôsobu písania, pri ktorom sa pomenovanie pred spojkou aj pomenovanie po spojke chápu ako osobitné vlastné mená, a preto sa píšu s veľkým začiatočným písmenom.

4. Na základe tohto výkladu sa ukazuje, že vo všeobecnosti prevažuje ponímanie, podľa ktorého v pomenovaniach typu *Láska na Mikulášskej veži alebo Čo na to povie prízemie* sa časť pred spojkou aj časť po spojke chápu ako osobitné vlastné mená, a preto sa aj píšu s veľkými začiatočnými písmenami. Zriedkavejšie sa uplatňuje spôsob písania, pri ktorom veľké písmeno je na začiatku pomenovania pred spojkou, ale časť po spojke sa píše s malým písmenom.

Odporúčame, aby sa do našich normatívnych pravopisných príručiek dostalo chápanie takýchto prípadov ako dvojitých pomenovaní jednej a tej istej skutočnosti, ktoré predstavujú samostatné vlastné mená spojené do vyššieho celku pomocou spojky, a preto sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami. Kodifikácia takýchto prípadov v pravopisných príručkách by prispela k jednotnému spôsobu písania týchto názvov.

Literatúra

DVONČ, L. (1958a): Písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 348—361.

DVONČ, L. (1958b): Z problematiky vlastných mien. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 137—143.

DVONČ, L. (1958c): Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 222—229.

DVONČ, L.: Písanie vlastných mien typu *ulica Partizánov*. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 299—309.

DVONČ, L.: (1965a): K písaniu veľkých písmen v menách ľudí a živých bytostí. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 292—297.

DVONČ, L. (1965b): Názvy typu *Povstanie, Matica, Akadémia* Slovenská reč, *30*, 1965, s. 344—351.

DVONČ, L.: Ešte o písaní veľkých písmen v pomenovaniach typu *Geograf bavorský*. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 154—156.

DVONČ, L.: Písanie veľkých písmen vo vlastných menách a školská prax. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/68, s. 109—112.

DVONČ, L.: Z písania vlastných mien štátov. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 350—356.

DVONČ, L.: Písanie veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *15*, 1968/69, s. 75—79.

HORECKÝ, J.: O veľkých začiatočných písmenách vo vlastných menách. Slovenská reč, *13*, 1947/48, s. 51—54.

KOPINA, J.: Pravopisná a lexikálna stránka vlastných mien. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 37—46.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
Pravidla českého pravopisu. Red. B. Havránek — F. Trávníček. 6. vyd. Praha, Academia 1974. 500 s.
ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 552 s.

Konštantín Palkovič

TRANSKRIPCIA ZO STAREJ A NOVEJ GRÉČTINY DO SLOVENČINY

1. Gréčtina, starobylý indoeurópsky jazyk, ktorý nám sprostredkoval základy európskej kultúry, mala osobitné písmo. Z gréckej abecedy (alfabety) sa vyvinulo latinské písmo, ako aj slovanské písma (hlaholské a cyrilské, z cyrilského dnešné slovanské písmo). U nás sa v súčasnosti uplatňujú jednotlivé grécke písmená ako značky niektorých pojmov najmä v exaktných vedách. Dnes používa grécke písmo nová gréčtina, ktorá je pokračovaním antickej gréčtiny.

S rozvojom záujmu o antickú kultúru sa čoraz viac pociťuje potreba prepisovať (pri bibliografických údajoch transliterovať, inak transkribovať) jednotlivé grécke mená, názvy literárnych a umeleckých diel, ako aj niektoré citáty gréckych filozofov a pod. S rozvíjajúcimi sa vzťahmi našej krajiny so súčasným Gréckom a Cyprom rastie potreba prepisovať aj z novej gréčtiny. Tieto okolnosti boli podnetom, aby sme uviedli hlavné zásady transkripcie, t. j. prepisu s ohľadom na čítanie, zo starej i novej gréčtiny. Podnietili nás k tomu aj chyby, s ktorými sa v praxi stretávame pri prepise gréckych mien.

2. Najprv uvedieme zásady transkripcie zo starej gréčtiny. Stará gréčtina mala 24 grafém, resp. 25, lebo boli dve písmená na označenie spoluhlásky *s:* koncové a v inej pozícii. Okrem toho sa používali diakritické znaky, z ktorých jeden označoval tzv. prídych a vo výslovnosti mu zodpovedala hláska *h*.

Niektoré grafémy označovali krátke i dlhé samohlásky. Prepisujeme ich príslušnými literami našej abecedy: *α — a, ι — i, υ — y,* iné označovali len krátke samohlásky: *ε — e, ο — o,* kým príslušné dlhé samohlásky mali špeciálne písmená: *η — é, ω — ó.* Dlhú samohlásku označovala aj zložka *ου,* ktorú transkribujeme ako *ú.*

Väčšina gréckych písmen označuje jednoduché spoluhlásky: *β — b, γ — g, δ — d, ζ — z, κ — k, λ — l, μ — m, ν — n, π — p, ρ — r, τ — t.* Písmená *σ* (sigma

na začiatku a vo vnútri slova) a ς (sigma na konci slova) sa prepisujú grafémou *s*. Tri grécke grafémy označovali spoluhláskové skupiny. Do slovenčiny ich prepisujeme takto: ξ ako *x*, ψ ako *ps* a ϑ ako *th*. Literu χ transkribujeme slovenskou zložkou *ch*. Grécke φ sa často vplyvom zaužívanej latinskej transkripcie prepisuje zložkou *ph*, no správna transkripcia je *f*. Prídych (diakritický znak v podobe oblúčika doprava otvoreného nad grafémou označujúcou samohlásku na začiatku slova, ako aj nad písmenom *r* na začiatku alebo uprostred slova) prepisujeme písmenom *h*: *Ἑλλας*, *Πυῤῥος* — *Hellas, Pyrhos.*

Písmeno γ pred písmenami γ, κ, ξ, χ transkribujeme grafémou *n*: *Αγχισης* — *Anchísés (Anchíses)*, *αγγελλειν* — *angelein* „oznamovať".

Pri prepise antických vlastných mien platia iné zásady. Mnohé z mien osôb i zemepisných názvov získali stálym a dlhodobým používaním pri označovaní kvantity a prídychových spoluhlások isté domáce prvky. Tu sa treba pridržiavať tradície a príslušnej normy a kodifikácie (pokiaľ jestvuje), ako aj úzu. Otázkami transkripcie antických gréckych vlastných názvov sa bude treba zaoberať osobitne.

3. Teraz sa pozrime na transkripciu z novej gréčtiny. V novej gréčtine sa niektoré písmená čítajú a prepisujú rovnako ako v starej gréčtine, iné treba čítať a transkribovať odlišne. V súčasnej gréčtine je niekoľko zložiek (dvoch grafém na označenie jednej hlásky), no sú odlišnosti aj pri samohláskových grafémach. Pri transkripcii sa berie ohľad na výslovnosť, ale prihliada sa aj na tradíciu a medzinárodný úzus.

Pri samohláskových grafémach sú tieto odlišnosti. Písmeno η sa číta a prepisuje ako *i*: *Μυριβιλης Στρατης* — *Myrivilis Stratis*, ω sa číta a prepisuje ako krátke *o*: *Κωστις* — *Kostis*, υ sa prepisuje ako *y*, ale číta sa ako *i*: *Μυτιληνη* — *Mytilini*. Namiesto klesavých dvojhlások sa vyslovujú jednoduché samohlásky. Napr. αι ako *e*: *Πειραιας* — *Pireas*, ει ako *i*: *Ηρακλειον* — *Iraklion*, οι ako *i*: *Οιτη* — *Iti*, *προλεταριοι* — *proletarii*. Ak sú v takýchto samohláskových spojeniach nad *i* dve bodky, vyslovujú a prepisujú sa obidve samohlásky. Napr. αϊ — *ai*: *Αχαϊα* — *Achaia*, οϊ — *oi*: *Ροϊδης* — Roidis.

Zo spoluhláskových písmen majú odlišnú výslovnosť, ako aj transkripciu len niektoré. Napr. graféma β sa prepisuje podľa výslovnosti ako *v*: *Βαρναλης Κωστας* — *Varnalis Kostas*, písmeno γ sa prepisuje trojako, a to pred samohláskami *e*, *i* ako *j*: *Σεφερης Γεωργιος* — *Seferis Jeorjios*, pred grafémami označujúcimi spoluhlásky *g*, *k*, *ch* ako *n*: *ελεγχος* — *elenchos* „kontrola", pred ostatnými spoluhláskovými a samohláskovými písmenami ako *g*: *λεξικον ορθογραφικον* — *lexikon orthografikon*. Oblúčik nad samohláskami, označujúci v starej gréčtine *h*, sa neberie do ohľadu, preto napr. slová *Ἑλλας*, *Ἑλλαδα* transkribujeme ako *Ellas*, *Ellada*. V novej gréčtine je nie-

Na porovnanie uvádzame prehľadnú tabuľku

Litera	Názov	Prepis		Pozícia		Výslovnosť
		stgr.	ngr.	stgr.	ngr.	
Α α	alfa	a	a			
Β β	beta (ngr. vita)	b	v			
Γ γ	gama	g	j		pred e, i	
		n	n	pred g,	k, ch, x	
			g		ostatné pozície	
Δ δ	delta	d	d			
Ε ε	epsilon	e	e			
Ζ ζ	zéta (ngr. zita)	z	z			
Η η	éta (ngr. ita)	é	i			
Θ ϑ	théta (ngr. thita)	th	th			ngr. ako angl. th
Ι ι	ióta (jota)	i	i			
Κ κ	kapa	k	k			
Λ λ	lambda	l	l			
Μ μ	mí	m	m			
Ν ν	ní	n	n			
Ξ ξ	ksí	x	x			ks
Ο ο	omikron	o	o			
Π π	pí	p	p			
Ρ ρ	ró	r	r			
Σ σ, ς	sigma	s	s			
Τ τ	tau (ngr. taf)	t	t			
Υ υ	ypsilon	y	y			ngr. i
Φ φ	fí	f	f			
Χ χ	chí	ch	ch h		v cudzích propriách	
Ψ ψ	psí	ps	ps			
Ω ω	ómega (omega)	ó	o			

Litera	Názov	Prepis		Pozícia		Výslovnosť
		stgr.	ngr.	stgr.	ngr.	
α:		ai	e			
ει		ei	i			
οι		oi	i			
ου		ú	u			
αϊ			ai			
οϊ			oi			
εϊ			ei			
ἑ, ὁ		he, ho	e, o			
μπ			b			
			mp		v prevzatých slovách	
ντ			d			
γπ			g			
τζ			tz			dz
τσ			ts			c
γι			j		pred a, ou	

Poznámka. Ak sa výslovnosť v tabuľke neuvádza, zhoduje sa s prepisom. Prídychy a prízvuky sa neoznačujú.
Skratky: stgr. — stará gréčtina, ngr. — nová gréčtina

koľko spoluhláskových zložiek, ktoré označujú jednoduché spoluhlásky. Napr. *μπ — b: Μπελλος — Bellos, κεμπαπ — kebap* „druh jedla“, *μπαρμπουνι — barbuni* „druh ryby, jedlo z nej“, *ντ — d: Νταλαρας — Dalaras, ντοματες — domates* „paradajky, jedlo z nich“, *ντολμαδακια — dolmadakia* „špeciálne grécke jedlo“, *γκ — g: Γκιωνα — Giona, γκραβατα — gravata* „kravata“. V prevzatých slovách sa *μπ* vyslovuje a prepisuje ako *mp: λαμπα — lampa.*

Zložkou je spojenie *γι* pred literami *a, ou,* číta sa ako *j: γιουβαρλακια — juvarlakia* „druh jedla“, *Γιανεννα — Janenna, Γιανα — Jana.* Pri zložkách *tz — ts* sa s ohľadom na medzinárodný úzus nerešpektuje výslovnosť, ale ponechávajú sa pri transkripcii dve grafémy. Napr. *Χατζιδακης — Chatzi-*

dakis (čít. *Chadzidakis*), *Ριτσος* — *Ritos* (čít. *ricos*). Písmeno *χ* v slovách, ktoré sú v novej gréčtine cudzieho pôvodu, prepisujeme podľa nášho úzu. Napr. *Χικμετ* — *Hikmet*. Ostatné písmená transkribujeme rovnako ako zo starej gréčtiny, hoci niektoré sa vyslovujú čiastočne odlišne. Napr. *ϑ* — *th*: *Κυϑηρα* — *Kythira*, *δ* — *d*: *Δηλος* — *Dilos*, *ζ* — *z*: *Ζακυνδος* — *Zakynthos*, *ρ* — *r*: *Ροδος* — *Rodos*, *ξ* — *x*: *Αλεξανδρουπολις* — *Alexandrupolis*, *φ* — *f* (nie *ph*): *Νικηφορος* — *Nikiforos*.

Spojenia *αυ*, *ευ*, *ηυ* čítame ako *af*, *ef*, *if*, ale prepisujeme ich ako *au*, *eu*, *iu*. Napr. *αυτοκινητο* — *autokinito* „automobil" (čít. *afto-*), *ευχαριστω* — *eucharisto* „ďakujem" (čít. *efcharisto*).

4. Ako vidieť, medzi vyslovovaním a prepisom písmen starej a novej gréčtiny sú isté rozdiely. Odlišnosti sa týkajú samohláskovej grafémy *η*, klesavých dvojhlások, spoluhláskovej litery *γ* a *β*, prídychového znaku a potom spoluhláskových zložiek, ktoré v starej gréčtine neboli.

V starej gréčtine prepisujeme každú grafému, v novej gréčtine rešpektujeme výslovnosť zložiek. Porovnajme transkripciu tých istých slov zo starej a novej gréčtiny (na prvom mieste je prepis zo starej gréčtiny): *Ευκλειδης* — *Eukleidés /Euklidis* (čít. *Efklidis*), *Ευβοια* — *Euboia/Euvia* (čít. *Evia*). Transkripcia zo starej gréčtiny je bližšia transliterácii.

5. Pri transliterácii prepisujeme každú literu bez ohľadu na jej výslovnosť. Napr. starogrécke *Σφιγξ* transkribujeme *Sfinx*, transliterujeme *Sfigx*. Porovnajme transkripciu s transliteráciou niektorých novogréckych slov (na prvom mieste uvádzame transkripciu) *εντεκα* — *edeka/enteka* „jedenásť", *μπαμπας* — *babas/mpampas* „otec", *Αϑηναι* — *Athini/Athénai*, *Δηλος* — *Dilos/Délos*.

6. V doterajšej praxi sa v slovenčine prejavuje pri transkripcii gréckych zemepisných názvov nejednota. Niektoré názvy miest, ako aj niektoré mená osôb sa u nás používajú v istej ustálenej zdomácnenej podobe, napr. *Atény* popri *Athénai*, *Solún* popri *Thessaloniké* (Slovník slovenského jazyka, 6. zv. — SSJ), pri prepisovaní iných zemepisných názvov sa uplatnila skôr transliterácia, resp. prepis podľa antickej (starej) gréčtiny, ako transkripcia: *Herakleion* (SSJ), *Kythéra*, *Délos*, *Peiraieus*, *Alexandroypolis* (Malý atlas sveta, 1. vyd. Praha, Ústredná správa geodézie a kartografie 1960). Takéto názvy sú takmer zhodné s antickými podobami.

Z uvedených poznámok vyplýva potreba zjednotiť písanie novogréckych zemepisných názvov. Predložený návrh predstavuje jedno z možných riešení, v ktorom sa berie ohľad na novogrécku výslovnosť istých samohlások a samohláskových spojení (dvojhlások), ako aj zložiek.

Za pomoc pri príprave tohto príspevku ďakujem dr. Petrovi Kuklicovi, CSc., klasickému filológovi na FF UK v Bratislave.

Vlado Uhlár

ŠTÝL KAROLA HORÁKA V NOVELE ZÁNIK DIALEKTU

V našej literatúre je nepochybne mimoriadnym zjavom, ak autor slovesného diela zobrazuje jazykovedca, jeho náhľady, ľudské stránky a pracovný postup v teréne na výskume dialektu. Odborná a pedagogická osobnosť vedca sa pričinením beletristického diela dostáva z prednáškových miestností pred čitateľskú verejnosť, hoci iba jednou stránkou svojej činnosti, ktorou však ako svojrázna individualita preniká hlboko do vedomia čitateľa.

Predmetom nášho rozboru je novela K. Horáka *Zánik dialektu* z knihy *Súpis dravcov* (Bratislava, Smena 1979, s. 9—75). Okrem jej štruktúry, umeleckých postupov a reči nás osobitne zaujalo vrchárske prostredie výskumu niekde „z rozhrania troch stolíc... úplne bokom od sveta a bez poriadnej cesty", ale tak isto aj postava docenta, ktorý sa usiluje intenzívnym výskumom zachytiť azda ešte neporušené nárečie lazníckej oblasti v čase pred nástupom civilizačného náporu vychodiaceho z doliny a mesta po práve budovanej hradskej.

Rozprávač je sprievodcom dialektológa. V priamom rozprávaní (1. slovesná osoba) odhaľuje svoj typ, svoje skúsenosti mladého človeka, ale — a to nás predovšetkým zaujíma — i duševný stav gymnazistu obratého o voľný čas z prázdnin, vnútorne sa vzpierajúceho a mladícky sa búriaceho:

...Prekliati okresní páni! To oni povedali — pôjdeš iba tak láry-fáry po dedinách s jedným pánom, lepšie ti pred maturitou takto, ako by si hrabal sienko s dievčencami na úvratí, priučíš sa, priňuchneš k dačomu, pochytíš sem-tam niečo (s. 48).

Študent súčasnej generácie mládeže má odchodný postoj a názor od jazykovedca, príslušníka starej generácie. Tento postoj je v súlade s jeho mladícko-mládežníckou ironickosťou a odmietavosťou a v protiklade k idealizmu pracovitého vedca, ktorý horlí za budúcnosť a ľudovú reč a ktorý dosť povýšenecky mu vmetáva do tváre svoj pohľad, názory a skúsenosti:

Hm, hm — to vedec. Na mňa pozerá, uškrnie sa, uchechtne: ale ťa, ale ťa tá horúčava, no, gymnazista, hm?... V tvojich rokoch som batoh ako dom z lazu na šop dovliekol, a bolo to seno vlhké, bolo to seno mokré, ako kvač! (s. 48)

Lenže pod týmito postojmi sa poučenému partnerovi autorovho komunikatívneho postupu otvára neobyčajne vnímavá a nadaná bytosť mladého

študenta, ktorý bystro, presne a v ostrých záberoch na spôsob filmovej kamery zachytáva skutočnosť v jej rýchlom pohybe v súbežnom sústredení na jazykové osobitosti postáv.

V podaní rozprávača a v stálom styku s ním sa rozvíjajú všetky príbehy novely, ktorých ústrednou postavou je osoba vedca. Rozprávač zavše stupňuje svoj povýšenecký postoj k jeho vedeckým záujmom — k výskumu nárečia. Je jedným z toho typu mladej generácie, ktorá vonkajšou drsnosťou, ba až cynizmom zastiera aj svoje lepšie duševné pohnutia:

... ale ja upachteno, so srdcom v gágore len-len že stačím [...] s ruksakom plným štrkania, za ten štempeľ, za tých pár grajciarov som mu ja toto povinný? Plašiť sa za šibnutými? (s. 19) ...

Tak sme teda po lazoch a kopaniciach tri dni lozili: Hadová, Vidová, Rochovce [...] Tri dni s tým starým vetroplachom, čo celý život zbieral slovcia a zvláštnosti, čo bol hrdý, že osemsto tridsať dedín od mladosti obskackal... (s. 74)

... Lovec motýľa [rozumej nárečia, V. U.] však ľahúčko cupká, jemne sa klobúkom s prepotenou stuhou ovieva, pokojne, odhodlane, rovnomerne a jednoducho kráča ďalej, zrejme o žiadnej horúčave ani nevie, v ušiach mu isto-iste stále zuní to rurarí-ruraré [vetná melódia, V. U.], tie reči Paulíny Slaninovej i Poljovku Jánoša, hoci mne nie je dobre, mne je nakyslasto, už-už ma švacne do kružín... (s. 47—48)

Napriek rozpornosti, ktorú v obraze postavy vedca poskytuje nasrdený, zaujatý a ironizujúci rozprávač, mladý gymnazista, pred čitateľom vyrastá plastická osobnosť slovenského jazykovedca, jeho obetavá zaujatosť a nesmierny pracovný zápal vo výskume nárečí nášho ľudu, v tomto prípade nárečia Vyslanky (vraj z 15.—16. storočia). V syntetizujúcom autorovom obraze sa bohaté vypozorované skutočnosti pretavili na príťažlivú umeleckú pravdu.

Rozprávač pociťuje zdanlivo až zadosťučinenie, keď vedec po vypočutí tretieho respondenta (obchodníka Šakového), po tej strašnej motanine všetkých nárečí, počínajúc azda od pravého Pomoravia až do Gemera a vari ešte aj východnejšie, ktorá vedca preniká desom z možnej budúcnosti obdobného interdialektu po nástupe prenikavej civilizácie do oblasti starobylého nárečia, na ceste odtiaľ vybuchne:

Strašné! Vyštekne napokon. Meďanboh ich pobil! Bodaj ich dusilo! Bodaj ich zrádnik vychytil! Všetci tí bibasi, všetci tí kreténi, všetci tí im-be-ci-li, čo tárali, že cesta sa iba začne robiť, by mali prísť počúvať toho obchodníka, toho Šakového, aby videli, čo sa z Vyslanky stane, čo sa z nej stáva, ako sa im jazyk rozmyká, ako im ho tá cesta roztrieska! Aby tých všetkých choroba metala! Ty, chlapče, si videl! Ty, chlapče, si počul! Ty, chlapče, si svedok! My pokapeme, a vy tu zostanete, ale čo a ako budete, to je aj naša starosť! Aj to, čo ste, je

naša starosť! Aj to, čím máte byť! A im, trkvasom úradníckym, je to jedno! A toto ja už nevydržím, toto ja len tak nenechám! (s. 55)

Po účasti na ľudovom pohrebe a kare sa naskytá dialektológovi nová možnosť pokračovať vo výskume:

... vedec zavetrí: možno nám túto vétriesku požičajú, čaká nás plno roboty, spracovať materiál, pripraviť štúdiu, poslať do redakcie, zakomponovať výsledky z Vyslanky do našich výskumov — áno, tá sladká vidina: Neplahočiť sa do Letnej pešo...

Vétrieska na dvore zreve, búri, vreští... vedec športovo vyhupne na schodíky a naposledy povie, ideme.

— Vtom —

Vtom ho však čosi prudko pretne!

Schrčí!

Pretne ho čosi neznáme! K zemi ho ťahá! Vystrie ruku k dverciam, skrutne ho, sotí strmhlav dozadu, až bezvládne padá do prázdna. Ako kameň do vody! (s. 70—71)

Tu konečne nastal čas, aby študent zasiahnutý majestátom smrti dialektológa pochopil prameň príčinlivosti a zaujatosti vedca. Napokon je preniknutý vyšším pochopením jazykovedcovej osobnosti a jeho výskumnej práce, ľudovej reči:

Či už nie, či už nevybehnú tie šibké staré nôžky v bagančiach do hory kopcom k horám? Ej, k horám, chlapci, k horám, kto sa úfa nohám, k nohám dobrie krpce, kto má smelô srdce... — ej, hory, hory, zelené hory, kam kamaráti, kamže sa podeli? Už povymierali, a mňa samotného tuná zanechali.

Komu nosiť pinklík? Komu odovzdať? Ktorým rukám? Kto pochopí, čo zostane po vašich odchodoch, otcovia naši?

Ako obrániť to, čo ani nepoznáme?

Ako spoznať seba bez vás?...

Kto dokončí tie plány?

Kto zdvihne tú malinkú ceruztičku a dokreslí to osídlenie a kolonizáciu

a dopravu a cesty a trhy a jarmoky —

a našu zem

a vlasť —

Celý život zbierať zrnko za zrniečkom a potom sa raz náhle mihne hrobár s lopatou a už sa nestihne zasiať semeno pre tých ostatných, čo by sa mali po ňom, otcovi šedivom, zasýtiť chlebom jeho poznania. (s. 73—74).

Po sústredenom úsilí o charakteristiku dvoch hlavných postáv novely, totiž rozprávača gymnazistu a osobnosti vedca, v stálom pohybe pomocou ich vlastných (autorových) jazykových prostriedkov venujeme pozornosť kompozícii novely.

Diametrálne sa rozchádza s tým, čo voláme klasikou v slovesnom diele.

Výrazne je poznačená modernosťou vo všetkých rovinách, keď subjektivizačný postup preniká do dôsledkov celou štruktúrou poviedky.

Hoci autor v kompozícii celkovo používa pravidelný postup rozvíjania fabuly (ale zavše nepohrdne návratovými motívmi, ba aj snovým príbehom o Vyslančanoch, ohováraných a vysmievaných zo strachu z lietadiel: „Mála, Mála, hybááj, jarmá letia!" — totiž staré malé dvojplošníky), do deja uvádza v nečakanej spätosti postavy informátorov (učiteľ-rechtor a farár) a najmä respondentov (rozprávačov nárečových textov) až nepochopiteľne svojimi osudmi (podľa autorovho zámeru) sa stretávajúcich a dopĺňajúcich: takmer už nehybná niekdajšia dedinská krásavica a veštica, jej dávny, už bezvládny nápadník a napokon jeho pôvodný zamestnávateľ obchodník namiesto nôh s protézami obutými do kapcov; do druhej časti autor veľmi umne vkomponoval laznícky pohreb s etnografickými prvkami pohanskej starodávnosti (plačky, lamentácie, vystretie mŕtveho na lúke pod horou), ten veľkolepý i dramatický obrad s účasťou celej dediny, keď sa do tragických situácií zavše mieša i komika (dusené chichúňanie dievok, kliatie šoféra, ruvačka o miesto v nákladnom aute s truhlou, zavíjanie psa, útek hudby cigánov) (s. 64).

Na pohrebe je vedec samé ucho, rozprávač zasa samé oko. Vzdychy vdovy, jej bolestné zamýšľanie sa v žiali umožnili začleniť do poviedky nevšedné, dojímavé situácie, v ktorých sa rozvíja i tichá poézia smútku i tragiky života so stálym doliehaním desiatky bolestných vrchárskych piesní baladického ladenia (v nárečovom podfarbení), najmä tej „To srdiečkóóó mojééé veselô byť nechcééé", kde sa melódia opätovne vracia v doznievaní aj s textom zavše rozvitým o druhý verš („ach, leží ono, leží, jak skala pri ceste").

Priame rozprávanie (1. osoba rozprávača), ale oveľa väčšmi občasné využívanie polopriamej reči a nevlastnej priamej reči (bez interpunkčného vyznačenia v pásme rozprávača) je charakteristickým prostriedkom výbojov novej prózy, ktorým sa v tejto novele zvyšuje dynamika i tempo rozprávania.

Ale ak sa uvedenými prostriedkami stiera vertikálne členenie textu, autor ho zasa novým spôsobom využíva na zvýraznenie myšlienkovej nástojčivosti a vlastného citového vzrušenia rozprávača:

On už vlastne v polohe štartujúceho bežca na dlhšie trate prehodí, že sme sa teda najedli, že sme sa napili, až nám naťahuje od žalúdka žily a že nás čaká ešte veliký kusisko roboty, veľký, velikánsky totiž —
Viem si to predstaviť!
— cvalom na tie Kopanice, stihnúť tie Kopanice, poobzerať to všetko —
Viem si to predstaviť!

— stihnúť pohreb, čo najrýchlejšie sa do Šelmiec dostať —
Viem si to predstaviť!
— ráno prvým rýchlikom domov, pripraviť materiál pre štúdiu —
Viem si to predstaviť!
— pokračovať v atlase, preveriť ešte raz v bibliografii možné publikácie o Vyslanke —
Viem si predstaviť to obzeranie, dostanie, pripravovanie, pokračovanie i pripravovanie...
Chudáci praktikanti! Chudáci študenti! Chudáci asistentíci! (s. 49)

Z autorových jazykových prostriedkov upútava bohaté využívanie ľudovej reči, jej lexiky s príznačnou syntaxou a vetnou intonáciou s estetickými zámermi.

Osobitne je pre štýl novely K. Horáka príznačné hojné využívanie onomatopoických citosloviec a od nich odvodených slovies a mien, čím prehlbuje zvukový účinok svojho prejavu a súčasne ho vhodne i pomocou synonymných výrazov rytmizuje a dynamizuje.

Bagančičky znova zaberú, lopúchy v zákrute zašuchocú, keď si to veda švihá popri slivkách, pričom padavky pod nohami podlízavo mľadzgi-mľadzgi začvachcú... (s. 16)
... [motorkou] prihrmel: fufufu rovinkou, ďududu do kopca, hrmot a treskot, žíít — preletel rozheganou cestou, cveng-beng kamene lízli spodok stroja, toť pozdrav puchovancov kameňov vyslanských, rach-rach-rach, perie a kvikot a gagot a kvakot, husi, sliepky, kačky zdesene k plotom letia!... napokon zo sedadla zoskočí — no toto! Vrabec! Taký čvirik! Len také stebielko v porovnaní so železom, na ktorom prihrmel, skoro nič! (s. 33) ... Motor, to rozchrľanô strašidlo, horko-ťažko do kopca zaberie, ech, ech, ech — prt, prt, prt: nakoniec sa pohne... vzdychajúca mašina plačky vzlyk-vzlyk, výmoľom, jamou, jarkom, kamenčím, knísaný, skoro ako beli-beli, skoro ako v belčove uspávaný... (s. 35)

Dynamickosť Horákovho štýlu sa účinne dosahuje hojným využívaním synonymických slov realizovaných aj pleonazmami:

... tu Šakový zrúkne, že hneď všetko zamrie, stíchne, naňho sa díva (s. 39) — ... [Vedec] fičí ku Kopaniciam, migá rozpálený... a pred Kopanicami vetrí, načúva, čuchá... (s. 50) — ... čierna muzika tiež skríkne, zhíkne, zjačí a hybaj vnohy, basa a husličky z javora bác do trávy! (s. 64)

Očividný je Horákov zmysel pre rytmus na zvukovom podklade, ktorým neváha podľa spôsobu ľudovej poézie i povrávok hravo spájať i rozličné deje a obrazy na zosilnenie zvukového účinku rýmom, využívajúc i melodickosť ľudových sekvencií:

[Zvon. Začuť ho zdiaľky.] Ten vyslanský tenký zvon tak si hudie vera on — keď umrel boháč: umreu pán, umreu pán, a keď chudák: mau randy-carandy.

Teraz zrejme randy-carandy... (s. 61) — ... a hore, čiernej hore konca niet, les, tmavý les, beží cezeň čierny pes! (s. 35) — ... dobrý deň vám, ujko, sváčko, báči na tragači. Nie na tragači, na lehátku leží... (s. 50)

V spojení synoným so slovesami onomatopoického pôvodu a krátkymi, úsečnými vetami v zlučovacom radení vie autor vyjadriť rytmus a prudké tempo:

... ruky si pán vedec opráši ako od múky — cmukne sa, prstami sa luskne, magneťáčik sa schmatne, ceruztička v prstoch vyrastie, dlaň sa na lístok premení, a poďme, a ideme, a do toho, pán Poljovka, nože poďme. (s. 32)

Obraznosť Horákovho štýlu sa opiera o bohaté trópy a prirovnania, o nové metafory a synekdochy:

Zahrmela otcovi zem v chodidlách. — Odvisol pod pajtou. — ... s rozpadnutým svetom ľadovo zasneženým v úlomkoch chladného slnka. (s. 16) — Dnešný deň mu nahral do náručia pohreb. (s. 50) — ... zástup úst otvorených k spevu (s. 56) — A tam dolu vzbĺkol už večer. (s. 73) — slnko ako jastrab blisk-blisk o vodu (s. 51) — ... a iba nemý zvon, ten jeden-jedininký zvon: jeho noha prežalostne bombibombibom, zo šraglí zošuchnutá vyzváňa nad zemou prežalostný, presmutnučký tón (s. 27) — úsmev rozčapený ako zips (s. 54) — [vedec] s vetrom o závod lieta, že to nie veda, ale Cigán s listcm trieli, mihá sa, cvála (s. 30) — [pytača] smiechom vyzauškovala, chechotom za vlasy vykmásala, rehotom vybuchnátovala (s. 43) — veda [= vedec] mi kýva (s. 22).

Autor úspešne využíva ľudovú frazeológiu a vhodne ju aktualizuje:

... pretiahli jej popod nos kocúra (s. 21) — hybajho skade prišou, tade odišou (s. 9) — no veď počkaj, príde na psa mráz! (s. 35) — a ja napochytre z chvíle ťažím, kmotor z jablonky dolu (s. 55; podľa povrávky *kmotor-nekmotor — z čerešne dolu)* — Čo vám včely uleteli? (s. 15; vo význame: čo sa plašíte a náhlite, ako keby vám bol roj včiel uletel) — Ty ešte spíš, že sa nehanbíš, komu sa lení, tomu sa nezelení (s. 11).

Priame rozprávanie a výdatné uplatňovanie subjektivizačného prístupu v zobrazovaní skutočnosti, v zachycovaní postáv s ich citovým svetom a rozprávačovho vzťahu k nim umožňuje autorovi výdatne využívať hovorový štýl vo všetkých rovinách s uplatnením ľudovej syntaxe, nárečových slov, frazeologizmov, ale aj postupy príznačné pre subjektívne opisy, napr. v rozprávaní respondentky o milom (mandolinistovi) a o stratenej láske (primerane s ich sladkosťou a učačkanosťou jej štýlu), ale nadovšetko v obraze pohrebu s celou tou baladickou atmosférou a najmä užialenej vdovy, ktorá nachádza úľavu v typických vzdychoch a výpovediach s využívaním tónov a veršov ľudových piesní:

[vdova] ... beda srdcu môjmu, už nepôjdeš so mnou, kam sa ja podejem? ... Veď si ty, Janík, z týchto prútov, prútikov tenkých, pobelavých košíky splietau, kdeže sú? čo ti v nich dneská donesú? tie píšťalky, tie korbáče, tie metličky, slamienky a varešky, soľničky, lyžičky, mištičky, habarky, lopatky a piesty, všetko, všetko sa to s tebou lúči. (s. 58—59) — Tu sedával, tu pásol, tu prúty rezal, tu na píšťalke húdol, toto pole obrobil, táto tráva na jeho kosu vyčkáva, či už neposedíš? či už nezahudieš, nepožneš, nezorieš? O druhého smútku žiaden človek nevie, ani tá mamička, prečo pobledajú tie ružové líčka. (s. 61)

Zobrazovanie ľudového prostredia dáva autorovi príležitosť využívať aj také slová, ktorých cudzí pôvod sa v trochu kultivovanejšej slovenčine veľmi pociťuje, ktoré však v ľudovej reči bývajú dosiaľ dosť časté (napr. *odrígľovať, lojtriak, gánok, penzel, fertik, fajn, rákoš, buďogovy, vyštafírovaný, našporovaný, ruksak, hatižák, štempeľ).* Hodno zaznamenať niekoľko nárečových slov *(obchendovať, ogŕňať sa, ogŕňajú sa okolo chlievov), puchovanec* [kameň], *(čongále),* ale i nespisovné, slangové výrazy *(lehátko, magneťáčik, nákladiak),* niektoré koreniste nadávky *(šugamaga, pačmaga, meďanboh).* Opačný štylistický zámer sleduje používaním niektorých odborných termínov v ironizujúcom kontexte:

A uveličený respondent poskytne, vydá, vysúka zo seba pamätné, nezabudnuteľné interview na tému profesie, a pretože ide o bývalého obchodníka, prosím, bude to o handli. (s. 32—33)

Prostredie zapadnutej dediny umožňuje autorovi v hojnejšej miere použiť niektoré typické juhostredoslovenské nárečové formy, najmä v citátoch piesní *(to srdiečko moje veselô byť nechce; už sa moje nôžke na ďalekej ceste; chodievau Janíčok milej pod oblôčok),* ale napr. aj v rozprávaní Poljovku: *Otec môj, otec môj, prečo ste ma spravili takýho malýho? ... otec: ja tvoju krú, nevedeu si prísť prú ...* (s. 34)

Zobrazovanie dedinského prostredia aj pomocou štylizovaných ľudových prejavov umožňuje autorovi účinne využívať deminutíva, zväčša v spojení so synonymickými výrazmi, a tým dosahovať nový zrakový aj sluchový účinok, a to aj v spojení s inými rytmickými zámermi:

Tak teda brať pinklík, taký ruksaštek, taký ani sem ani tam hatižáčik (s. 9); šibnú do záhrad, vedec v čarovných črievičkách-bagančičkách, farár ... mládzou-medzou-rovienkou-kopcom sa šinú (s. 19); že v tej rozsypanej, že v tej roztečenej muzike bolo všeličo, čo tam byť nemalo: skielka, bidielka, zrkadielka a iné motovidielka, fúzik a motúzik ... (s. 27)

Zavše však autor až nadužíva svoju bohatú jazykovú invenciu a hravosť, a preto v tejto oblasti môžu byť aj isté výhrady.

Záver. Rozsiahla novela K. Horáka *Zánik dialektu* z knihy *Súpis dravcov,*

ktorá je časovo staršia ako jeho literárny debut v románe Cukor (1977), upútava bohatou autorovou obraznosťou, životnými skúsenosťami a jazykovou vynachádzavosťou, využívajúcou v značnej miere aj bohaté fondy ľudovej syntaxe a frazeológie rázovitého vrchárskeho prostredia. V priamom rozprávaní (v 1. osobe) výdatne a pôsobivo sa uplatňujú prednosti hovorového štýlu. Autor sa vyznačuje pozoruhodnou schopnosťou vyjadriť a vystihnúť vzruch, jeho stupňovanie, zachycovať rytmus; pôsobivo uplatňuje sluchový a hudobný účinok vety, neraz ako prostriedok vzácneho lyrizmu. Novela je vyrozprávaná s použitím štylistických postupov a prostriedkov príznačných pre novú prózu, pričom sa zjavne uplatňuje autorova osobitosť a originalita. Novela svojím sujetom, literárnymi prednosťami, bohatou a tvárnou rečou, nesporným majstrovstvom autora, osobitne púta aj pozornosť jazykovedca. Zásluhou autora sa do stredu súčasnej literárnej komunikácie dostáva rázovitá, originálnym spôsobom zachytená a zobrazená postava jazykovedca (ktorej model autor poznal za svojich štúdií), a to v rámci jediného, nesmierne rušného dňa na výskume dialektu v zapadnutej, archaickej vrchárskej oblasti s dramatickým vystupňovaním životného údelu (náhly skon) zanieteného, nesmierne pracovitého vedeckého pracovníka v závere veľkolepej fresky aj etnograficky bohatého pohrebu lazníka.

Horákova novela *Zánik dialektu* patrí na predné miesto výbojov a úspechov našej súčasnej prózy a už aj preto si zaslúži pozornosť našej jazykovedy.

Eva Tibenská

ROZBOR LEXIKÁLNYCH PROSTRIEDKOV VEDECKO-FANTASTICKEJ LITERATÚRY

Už sám názov vedecko-fantastická literatúra prezrádza inšpiračné zdroje tejto literatúry. Sú nimi posledné vedecké poznatky a technické vynálezy rozvíjané autorovou fantáziou do podoby vedeckých hypotéz, zameraných najčastejšie do budúcnosti. Špecifická obsahová náplň vedecko-fantastickej literatúry sa odráža v jej osobitných vlastnostiach, akými sú spojenie racionálneho s náhodným, hypotetickým, ďalej estetizácia vedeckej výpovede a jej spätná etická extrapolácia, rozšírenie literárnych možností — využitie rozdvojenia času a priestoru, paradoxnosti, pointovanosti, koncentrácia na dejovosť ap. (bližšie o tom Slobodník, 1964). Osobitné znaky typické iba pre

tento druh literatúry nájdeme vo všetkých rovinách, teda v oblasti lexiky, morfológie, syntaxe aj kompozície. Vo svojom príspevku sa sústredíme na rozbor lexikálnych prostriedkov vedecko-fantastickej literatúry.

Lexikálne prostriedky jednotlivých analyzovaných diel sa od seba odlišujú len mierou svojho využitia. Je to spôsobené rozdielnym časovým aj miestnym zaradením sujetu (deje sa odohrávajú raz v prítomnosti, inokedy v blízkej či veľmi vzdialenej budúcnosti, raz na Zemi, inokedy v uzavretej rakete alebo na cudzích planétach).

Dôležitú úlohu pri výbere lexikálnych prostriedkov zohráva aj autorov prístup k zobrazovanej skutočnosti. Ak sa autor sústredí na samotný dej, jeho exkluzívnosť, dobrodružnosť a prekvapivosť, vtedy text prekypuje exkluzívnymi lexikálnymi prostriedkami, neologizmami, z ktorých mnohé pomenúvajú neznáme reálie. Ak autorovi ide skôr o preniknutie do psychiky hrdinov nachádzajúcich sa v neznámom a pre nich netypickom prostredí, v texte sa to prejaví v značnom poklese neologizmov. Úmerne s tým však vzrastie počet publicizmov, odborných termínov a medzinárodných slov.

Posledným kritériom, ktoré modifikuje výber lexikálnych prostriedkov, je veková diferenciácia čitateľov. Diela určené pre deti musia počítať s obrovskou detskou fantáziou, no s malou znalosťou odborných termínov a cudzích slov.

Na základe uvedených kritérií zadeľujeme analyzované diela do troch skupín. Prvú skupinu budú tvoriť diela zamerané na exkluzívny dej. Patria sem poviedky a novely A. Hykischa z cyklu *Dobre utajený mozog,* ďalej zbierka poviedok J. Tallu *Vlasy Bereniky* a román toho istého autora *Zelená planéta Zem,* ktorý už čiastočne inklinuje k druhej skupine. Druhá skupina zahŕňa diela, v jadre ktorých sa nachádza psychická motivácia deja. Typickým príkladom sú romány *Cudzie svety* od I. Izakoviča a *Po* od A. Vášovej. Tretiu skupinu, diela venované mládeži, reprezentuje román J. Žarnaya *Prekliata planéta.*

Dej novely *Deň najvyšších rozkoší* (z cyklu Dobre utajený mozog) sa odohráva v 21. storočí. Predbehnutie časovej reality spôsobuje, že slová, ktoré z hľadiska dnešnej slovnej zásoby považujeme za neologizmy, stávajú sa v texte vplyvom časového posunu historicky bezpríznakovými. Takými sú napr. pomenovania *plastikové rúcho, laserová pištoľ, tabletky* (ako jedlo), *videofón, ultrazvukové sporáky, telestena, fotobunka, stáž v kozmickom priestore.* Časový posun dovoľuje autorovi vytvárať pomenovania, ktoré v súčasnej realite nemajú čo pomenúvať. Fantázia sa takýmto spôsobom uplatňuje nielen v dejovej línii, ale aj v použitých lexikálnych jednotkách. Neologizmami bez existujúcej reality sú pomenovania *očné protézy s infra-*

červenými zábleskami, stimulátor mozgového raja, mobily, dispečer lunárnych dráh, kybernetické dejiny, vzdušná joga a iné. Keď na utvorenie neologizmov využíva autor už existujúcu slovnú zásobu, vtedy ide o akési metaforické pomenovania *(vodné lôžko, Tanec svätojánskych mušiek, plameňomet),* alebo, čo je častejší postup, siaha po cudzích slovách *(Air-Dancing, looping, emocionátor).* V tejto súvislosti treba poznamenať, že mnohí autori vedecko-fantastickej literatúry v snahe po ozvláštnení skutočnosti často preháňajú experimentovanie s jazykom. Neologizmy majú v tejto literatúre svoje odôvodnené použitie vo vzťahu k výdobytkom vedy a techniky (nové odborné termíny). No vymýšľať nové slová a najmä pasívne preberať anglické výrazy na pomenovanie javov, ktoré sú čitateľovi dôkladne priblížené v opise, sa nám zdá nadbytočné a nepotrebné. Nech totiž autorovi pracuje fantázia akokoľvek výborne, z okruhu dnešnej slovnej zásoby sa nevyslobodí. Zmeny v jazyku sú nepredvídateľné a nezávisia, ako je známe, od snahy jednotlivca.

Protikladná k neologizmom je situácia s historizmami. Pomenovania, ktoré sú z hľadiska dnešnej slovnej zásoby historicky bezpríznakové, v texte novely sa stávajú historizmami. Realita, ktorú pomenúvali, prestala existovať. Možno povedať, že vývoj v jazyku sa takýmto spôsobom v zhustenej podobe spredmetňuje na ploche diela vedecko-fantastickej literatúry. Potenciálne historizmy slúžia na označenie reálií dnešnej civilizácie. Ich obsah musí byť preto sprístupňovaný opisom:

„Ujo, to, čím hĺbime jamu, sa volá sekera." (s. 9) — „To všetko sú psychotrópne látky. Kedysi koňaky nahradzovali dnešné emocionátory." (s. 40)

Tematika novely je však vedecko-fantastická. V lexikálnych prostriedkoch sa preto uplatňuje nielen autorova fantázia, ale odráža sa v nich aj vedecká hypotéza, tvoriaca jadro fantastického deja. Tým je odôvodnený výskyt odborných termínov a uprednostňovanie medzinárodných slov pred domácimi. Svedčia o tom tieto výrazy: *stimulátor, retardátor, hormón, disperzie, konzistencie, genetický kód, chronometer, ontogenéza.*

Cyklus krátkych próz J. Tallu *Vlasy Bereniky* spája spoločný tematický okruh prieskumu vesmíru, teda problematika kozmonautiky. Autor v nich uplatňuje celé bohatstvo slovnej zásoby z tejto oblasti. Sú v nich zastúpené úzko špecializované termíny (napr. *asteroid, protón, kadmiové brzdy, terminátor, antiprotón, výtoková rýchlosť v dýzach, fotočlánky, hviezdokopy, protuberancia Slnka, Geiger-Müllerove počítače, gyroskop),* ďalej bývalé neologizmy a odborné slová, ktoré sa častým používaním zaradili medzi štylisticky bezpríznakové slová *(raketa, planéta, rádiopríjem, obežnica, meteor, skafander).* No nechýbajú ani kozmonautické hovorové a slangové

výrazy, napr.: *odkrútiť si elévske roky, kozmický vlk, deviaty psí ňufák* (planéta Nona); *sextánka, citrón, žaba, Evino jablko* (planéta Sexta), *raketa hapruje, Omega Zet* (neurčitý neznámy bod).

Román J. Tallu *Zelená planéta Zem* sme zaradili medzi prvú a druhú skupinu diel vedecko-fantastickej literatúry. V porovnaní s prvou skupinou narastá v texte počet odborných pomenovaní a publicizmov. Rozrastá sa totiž pole autorovej pôsobnosti, dejová napätosť a dynamika sa zmenšujú. O dejoch sa viac diskutuje a referuje, odborná tematika preniká aj do dialógov.

Veľký výskyt odborných termínov súvisí teda s tematikou románu. Bohaté zastúpenie publicizmov svedčí o snahe autora podať pútavý komentár na úrovni doby a problematiky, o ktorej píše. V tomto úsilí sa približuje autorovi reportáže. Exkluzívny dej si vyžaduje exkluzívne lexikálne prostriedky. Stávajú sa nimi publicistické klišéovité výrazy obsahujúce slová, ako napr. *akceptovať príkazy, stratiť príchuť senzácie, ukázať sa najvďačnejším objektom, skorigovať rozhodnutie, začať s realizovaním, poslať direktívy.*

Román *Cudzie svety* patrí do druhej skupiny diel vedecko-fantastickej literatúry, lebo v centre autorovej pozornosti stojí psychika postáv. Ide o psychické stavy a psychické procesy piatich kozmonautov zavretých na dlhé mesiace v úzkych priestoroch kozmickej lode. Ich dialógy a rovnako aj autorov komentár sú prepletené veľkým množstvom odborných termínov a publicizmov. Keďže ide o hrdinov zastupujúcich rozličné profesie, ich slovník v súlade s tým obsahuje odborné termíny rôznych vedných odborov. V texte sa vyskytujú zväčša v dialógoch postáv. Mnohé repliky sú vlastne vysvetlením neznámeho pojmu:

„Čo je to nekróza a čo mu vlastne hrozí?"

„Prepáčte. Teda krátko. Ide o takzvanú Addisonovu chorobu, o čiastočné narušenie kôry nadobličky nekrózou. Ide o zjavné odumieranie tkaniva, etymológia, teda príčina vzniku choroby je nejasná, predpokladám autoimúnny proces." (s. 74—75)

V autorskej reči odborné termíny zvyšujú jej pojmovú nasýtenosť, čím spôsobujú náročnosť vnímania takéhoto textu. V pásme rozprávača, kde tvoria súčasť polopriamej a zmiešanej reči, je ich vnímanie prístupnejšie. Presúvajú sa totiž z opisnej a informatívnej reči autora priamo do rozprávania, stávajú sa súčasťou deja, neoddeliteľnou zložkou charakteristiky hrdinov, odborníkov v ich profesiách.

S časovým zaradením na koniec dvadsiateho storočia súvisí výskyt neologizmov, ktoré pomenúvajú v súčasnosti neexistujúcu realitu: *stereovízor,*

elektrobusy, medziplanetárna loď, videorekording, hviezdolety, kozmická archeológia a iné.

Text, najmä však autorskú reč oživujú publicizmy. Podobne ako v predchádzajúcich dielach sú to klišéovité výrazy, ktoré svojou obraznosťou slúžia na spestrenie vedecky fundovaného autorského komentára. Ťažko by sme si vedeli predstaviť symbiózu hovorových slov, expresív, či dokonca poetizmov s odbornými pomenovaniami. Publicistické klišé sú však častým výskytom medzinárodných slov a aj svojou ustálenosťou veľmi blízke termínom. Zároveň prenesenosťou významu, snahou po šírke výrazu, istej nadnesenosti a opisnosti tvoria ich vhodný protiklad. Ako príklad uvádzame najtypickejšie z nich: *mať k dispozícii, podliehať schváleniu, vychádzať z reálnych predpokladov, uskutočniť dávny sen ľudstva, podávať si štafetu života.*

Dôkazom autorovej hry s jazykom sú aj tieto použité výrazy a spojenia: *benjamín výpravy, operatívky, lapiť signál, elektrónkový mudrc, minidiagnostátor, vpáliť do prachovej búrky, plexisklová pasca* (prilba), ako aj témou modifikované frazeologizmy *kozmický Kolumbus, naša slnečná sústava nie je pupkom vesmíru, rádiotechnika vyrástla z detských plienok.*

Dej románu A. Vášovej nie je presne časovo zaradený. Jediným časovým určením je výraz „po veľkej katastrofe". Reprezentantom ľudstva je v ňom stará chorá žena. Pozostatkami bývalej civilizácie (zároveň však novým článkom vo vývoji) sú stroje — roboty. Svojím mozgovým potenciálom stelesňujú vrchol logického a abstraktného myslenia ľudstva. Ich myslenie obsahuje súdy a úsudky nezaťažené emóciami. Spočiatku ide dokonca o nesúrodé a izolované poučky, vzorce, definície, ktoré sa postupným poznávaním sveta a jeho kauzálnych vzťahov obohacujú o vlastné logické závery.

Reč človeka a priama reč strojov je preto v diele trvalým zdrojom protikladov vo využívaní lexikálnych prostriedkov. Kým reč človeka okrem objektívneho obsahu prináša informácie aj o jeho vnútornom citovom živote, reč robotov sa od nej odlišuje strohosťou a presnosťou objektívnych výpovedí. Ľudská reč obsahuje expresívne lexikálne prostriedky hovorového štýlu, slangové slová, vulgarizmy, hypokoristiká, citoslovcia a výrazy s preneseným významom: *staré hebedo, beštie, starký, och, moja Achilova päta.* Slovník robotov reprezentuje oficiálnu reč vedcov. Bohaté zastúpenie majú v ňom lexikálne prostriedky vedeckého a publicistického štýlu, akými sú napr. medzinárodné slová *ceremoniál, hypotéza, exemplár, konkretizovať, absurdnosť, evidentný, stabilita, reprodukcia, intenzita, zafixovanie* a i. Mnohé z týchto slov majú domáci ekvivalent, preto uprednostňovanie cudzích pomenovacích jednotiek pred domácimi svedčí o snahe

autorky zachovať v reči robotov „vyšší štýl", učenosť vyjadrovania. Tým si môžeme vysvetliť aj časté využívanie publicistických klišé, obsahujúcich veľké množstvo cudzích slov. Z množstva príkladov vyberáme najtypickejšie: *kľúčová otázka, bytostne sa zaujímať, nadviazať nezištné partnerstvo, pristúpiť k otázke, priviesť na myšlienku, odkázať niečo do patričných medzí, byť záchytným bodom, brať do úvahy, prísť k rozhodnutiu, patriť do sféry výskumu, slúžiť ako zásobáreň vedomostí.*

Neologizmy sú tu produktom protikladu sveta ľudí a sveta robotov. Nachádzame ich tam, kde robot hovorí o sebe alebo o svojich druhoch: *stav útlmu* (spánok), *nečinné polovedomie* (oddych), *porúchaný organizmus* (chorý), *vypnutie* (smrť), *rozmnožovanie kopírovaním.*

Novej realite prispôsobuje autorka aj expresívne lexikálne prostriedky, keď zapája do nových súvislostí slangové slová *(loviť pohyblivé obrázky, naletieť na jazykovú reformu, prevetranie informačných centier),* vulgarizmy *(meniť jedinca na veľkokapacitného idiota)* i frazeologické spojenia *(podobať sa ako skrutka skrutke).*

Reprezentantom poslednej skupiny diel vedecko-fantastickej literatúry je román J. Žarnaya *Prekliata planéta,* určený čitateľom od 11 rokov. Autor citlivo prispôsobuje mladému čitateľovi nielen dejovú zápletku, ale aj lexikálne prostriedky. V porovnaní s doteraz analyzovanými dielami je jazyk Žarnayovho románu chudobný na odborné termíny, publicizmy a medzinárodné slová. Sviežosť a nápaditosť textu zabezpečujú expresívne hovorové slová, slangové výrazy, pejoratíva, familiárne výrazy a frazeologické zvraty. Najčastejšie zastúpenie má mládežnícky slang, ktorý spolu s použitou deformáciou výslovnosti v reči jedného z hrdinov tvorí prostriedok slovného humoru. Sú to skrátené a zdeformované výrazy, ako *učka, emenvé, chyták, jasnačka, príma, prisámvačku, dofrasa, prepánajána, pánabeka, sakrament-atrament* a iné. Exkluzívnosť, originálnosť textu zabezpečujú frazeologické jednotky a prirovnania s tendenciou k hyperbolickému vyjadrovaniu: *vyzerať ako strašiak do maku, vliecť sa ako storočný slimák, byť lačný ako žralok, utekať ako strelený, mať dlhé vedenie, dať sa vypchať, vyhodiť si niečo z hlavy, naučiť niekoho po kostole hvízdať.*

Odborné termíny použité v texte sú už na prechode k všeobecne zrozumiteľným slovám štylisticky nepríznakovej slovnej zásoby: *rýchlodráhy, atómová energia, fatamorgána, telepatia,* ba mnohé z nich už túto hranicu prekročili: *raketa, lietadlo, kamera, kinooperatér.*

Menej známe termíny autor vysvetľuje nenásilným spôsobom, prostredníctvom dialógov svojich hrdinov:

„Čo je to telepatia?" spýtal sa Mogam.

„Odborné pomenovanie pre prenášanie myšlienok," zašomral Vilo neprí-

tomne... „Neveríte? Mogam skutočne nerozumie našim slovám, ale pojmom, na ktoré v duchu myslíme." (s. 164)

Na pomenovanie obyčajných a pre našu civilizáciu neexistujúcich reálií vytvára autor neologizmy. Aby boli mladým čitateľom zrozumiteľné, stavia ich na obraznom vnímaní sveta *(strieborný strom, rebríčkovitá tráva, časotunel, živý bodliak, vták pískavec),* alebo ich rozvíja do synonymických radov: *vták gor-gor-gor* (exkluzívne „domáce" pomenovanie), *dvojzobák* (obrazné pomenovanie), *vták smrti* (funkčné zaradenie).

Uvedené príklady svedčia o tom, že tretia skupina diel vedecko-fantastickej literatúry pracuje s exkluzívnymi a originálnymi lexikálnymi prostriedkami.

Ak zhrnieme svoje doterajšie poznatky o lexikálnych prostriedkoch diel vedecko-fantastickej literatúry, môžeme konštatovať, že najvýraznejšie uplatnenie majú v nich odborné termíny, žurnalizmy a cudzie slová. Mohlo by sa preto zdať, že text je ťažký na vnímanie, nezaujímavý, ba suchopárny. Nie je to tak. Stereotypnosť textu narúšajú na jednej strane expresívne slová, frazeologizmy a na druhej strane vedome vytvárané vzťahy medzi slovami, či medzi slovom a kontextom. Máme na mysli nepriame pomenovania, personifikácie, epitetá a rôzne typy recidívy výrazu. Vo veľkej miere sú zastúpené v prvej a tretej skupine diel vedecko-fantastickej literatúry. Zaujímavý dej je v nich umocnený umeleckým zobrazením skutočnosti.

Pre vedecko-fantastickú literatúru sú typické epitetá a prívlastky založené na hyperbole:

fantastické (výsledky), najúžasnejší (pokus), gigantický (priestor), monumentálne (finále), nezvyčajný (nápor), fenomenálna (pamäť), triumfálne (chvíle), nádherný (pocit), grandiózny (projekt), impozantný (pohľad), úctyhodná (vzdialenosť), majestátne (stroje).

Po epitetách nasledujú podľa miery využitia personifikácie. Ich funkciou je naplniť svet techniky životom, premeniť vesmír na spleť zvukov, ukázať na spätosť človeka s predmetmi, ktoré ho obklopujú. A tak v novele Deň najvyšších rozkoší nájdeme takéto personifikácie: *noc rozťalo oslepujúce svetlo reflektora; sirény zajačali; vzduch sa chvel prachom, výbojmi elektriny, infračerveným žiarením; reflektor zmätene zakrúžil.* Poviedka *Mladík, ktorého bolievala hlava* je vlastne celá postavená na personifikácii (hrdina komunikuje so strojmi), preto sa v nej môže „fiatka priateľsky usmievať", či „rezignovane stáť".

V knihe poviedok *Vlasy Bereniky* ožívajú vesmírne telesá:

... [Capella] svietila pokojne, hoci vo svojom vnútri bola už zákerne rozhodnutá vystreknúť na všetky svoje deti-planéty ohnivú lávu. Pohltiť a pochovať ich žeravými jazykmi ohňa a leptajúcich plynov.

V románoch *Zelená planéta Zem* a *Cudzie svety* ožíva nielen vesmír, ale aj technika: *ozval sa šialený rev brzdiacej dýzy; pumpy a vzdúvadlá prestali hystericky brechať; Urza [raketa] sa pokojne hojdala na predĺženej osi kozmodrómu.*

Román *Po* je vlastne celý postavený na personifikácii. Najdokonalejšie stroje-roboty začínajú v ňom myslieť, hovoriť a cítiť rovnako ako ľudia. Robot-rozprávač „uvažuje", „vŕšia sa v ňom pochybnosti", „hrozí sa predstavy", „potláča svoju zvedavosť", „začína kombinovať", „ozýva sa v ňom strach" a podobne. Takáto výstavba sujetu je možná naozaj len vo vedecko-fantastickom diele.

V románe *Prekliata planéta* je personifikácia obyčajne výrazom prvotného poznania neobyčajného technického vynálezu. Druhotné je jeho odhalenie v podobe odborného pomenovania:

Zem sa nevzdúvala ani neprepadávala, len sa jednoducho pohla, tiež sa však nepohybovalo všetko — iba chodník sa plazil smerom do vnútra pralesa. „Držte sa zábradlia," skríkol Vilo. „Je to pohyblivý exkavátor." (s. 156)

Metafory úzko nadväzujú na tematiku vedecko-fantastickej literatúry. Svet 21. storočia nám A. Hykisch približuje ako „svet kultivovaných starcov", v ktorom ženy sú „starnúce tiene, regeneračné pasty, krémy, injekcie, stimulácie". Hitlerov žijúci mozog v novele *Dobre utajený mozog,* to je synekdocha sama osebe, znásobená metaforami „sivá gundža", „vyžmýkaná handra", „zmačkaná [!] vlhká špongia". Exkluzívne sú obrazy, ktoré navodzuje pohľad automechanika na „renaultku pätnástku" v poviedke *Mladík, ktorého bolievala hlava:*

Nízka obluda s hebkými čiernymi sedadlami, s rozďavenou papuľou, agresívne vztýčenými kolesami, s palubnou doskou ako v kozmickej lodi. Ušľachtilé zviera za dákych stotisíc korún ... (s. 132)

Tematika kozmických letov vytvára asociácie naplnené bázňou človeka-trpaslíka pred nekonečnosťou, premenlivosťou a záhadnosťou vesmíru. Ako príklad uvádzame ukážku z románu *Zelená planéta Zem:*

A hviezdy neboli už pre ľudstvo iba nedosažiteľnými lampášikmi, ktoré zažíhala noc na svojom zamatovom plášti.

Boli to žeravé kotly, v ktorých zúril ohnivý hurikán. Obrovské, a predsa roztratené v obrovskom priestore ako drobučké blikotavé iskry. (s. 9)

Rovnaký charakter majú aj prirovnania: *Slnko visí na nebi rovno na zenite, bledé ako kvapka vosku, ktorá sa chystá odlepiť a spadnúť; Mesiac je bledý až priesvitný ako krídla vážky.* Vesmírna realita sa v nich prirovnáva k realite pozemskej. Veľké uplatnenie majú prirovnania predovšetkým v prácach určených pre deti.

Recidíva výrazu sa v dielach vedecko-fantastickej literatúry využíva ako akceleračný prostriedok na zvýšenie dejovej dynamiky a napätia. Objavuje sa v najdramatickejších situáciách, keď aj prosté javy nadobúdajú veľkú dôležitosť a keď dochádza k prehodnocovaniu vzťahov.

Ozvláštnenie skutočnosti a jej vnímania cez metafory, synekdochy, epitetá, prirovnania, či recidívu výrazu približuje diela vedecko-fantastickej literatúry ku krásnej literatúre. Bohaté využívanie cudzích slov, odborných termínov a publicizmov, ktoré prenikajú aj do umeleckých obrazov, zachováva však vedecko-fantastickej literatúre neopakovateľnú výnimočnosť, spätú s jej vedecko-fantastickou tematikou.

Literatúra

HYKISCH, A.: Dobre utajený mozog. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1979. 179 s.
IZAKOVIČ, I.: Cudzie svety. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1975. 236 s.
SLOBODNÍK, D.: K poetike science fiction. Zlatý máj, *1*, 1964, s. 1—6.
TALLO, J.: Vlasy Bereniky. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1961. 247 s.
TALLO, J.: Zelená planéta Zem. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1960. 152 s.
VAŠOVÁ, A.: Po. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979. 200 s.
ŽARNAY, J.: Prekliata planéta. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1977. 251 s.

DISKUSIE

Anna Oravcová

PRECHODNÍKOVÉ POLOVETNÉ KONŠTRUKCIE

Pri analýze prechodníkových polovetných konštrukcií sa opierame o teoretické východiská, ktoré sme uviedli v predchádzajúcich štúdiách (Oravcová, 1978, 1980).

Základným členom prechodníkových polovetných konštrukcií je ich predikát vyjadrený prechodníkom (P_{PK}). V spisovnej slovenčine sa používa prechodník (transgresív), utvorený z druhej podoby prítomníkového kmeňa príponou *-úc/-uc* alebo *-iac/-ac*. V súčasnom spisovnom jazyku sa používajú rovnako utvorené prechodníky od dokonavých i nedokonavých slovies. Z polovetných konštrukcií vylučujeme tzv. absolútne prechodníky, ktoré už nie sú neurčitými slovesnými tvarmi, lebo vo vete majú funkciu príslovky alebo predložky *(počnúc, pokračujúc, končiac, chtiac, vychádzajúc, odhliadnuc, vynímajúc, súdiac . . .)*.

Subjekt prechodníkovej polovetnej konštrukcie (S_{PK}) je totožný so subjektom hlavného deja vety (S). Je ním meno alebo iný slovný druh v tejto funkcii. Subjekt je činiteľom deja.

Formálna štruktúra všetkých prechodníkových polovetných konštrukcií sa tvorí na báze týchto prvkov:

(N) — TRANSGRESÍV
(S_{PK}) — P_{PK}

(N) — TRANSGRESÍV utvárajú polopredikatívnu syntagmu, vzťah medzi nimi je polopredikatívny. Polopredikatívny preto, lebo nejde o plný predikatívny vzťah, aký je medzi subjektom a predikátom dvojčlennej vety. Rozdiel je aj vo vyjadrení tohto vzťahu. Pri základných členoch dvojčlennej vety sa predikatívny vzťah realizuje zvyčajnými formálnymi prostriedkami. Kategórie času a spôsobu sa vyjadrujú finitným tvarom slovesa v prísudku. Základným členom prechodníkovej polopredikatívnej syntagmy je však neurčitý slovesný tvar. Prisudzovací vzťah medzi dejom vyjadreným prechodníkom a jeho nositeľom je zrejmý z rozboru syntagmatických vzťahov vo vete: *Jano ide. Jano spieva. Jano ide a spieva. Jano ide spievajúc.*

Aj prechodníkom sa nositeľovi deja prisudzuje príznak činnosti. Vo vete *Jano ide, vlečúc jednu nohu za druhou* sa taktiež prisudzuje činnosť nosi-

teľovi, hoci vzťah medzi dvoma predikátmi je iný. (Dej vyjadrený prechodníkom bližšie charakterizuje dej vyjadrený určitým slovesným tvarom.)

Predikatívny príznak vyjadrený prechodníkom funguje iba popri príznaku vyjadrenom určitým slovesným tvarom (nemusí však byť naň viazaný).

V prechodníkových polovetných konštrukciách sa vyjadruje relatívny gramatický čas. Jeho relatívnosť vyplýva zo vzťahu k hlavnému deju. Dej vyjadrený prechodníkom môže byť s hlavným dejom súčasný, môže za ním nasledovať alebo ho predchádzať:

1. Súčasnosť dejov:

a) deje trvajú rovnako dlho

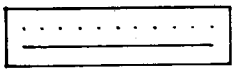

Ale čert vie, prečo... — zastavil prúd svojich slov a *hľadel* žiadostivo do tmy, *hľadajúc* Igorovu tvár. (Jašík)

b) deje netrvajú rovnako dlho. Je to vtedy, keď hlavný dej je vyjadrený dokonavým slovesom

— Viete —, *povedal* mi, *hľadiac* uprene na mňa. (Mináč)

c) deje sa čiastočne prekrývajú. Napríklad hlavný dej môže trvať a dej vyjadrený prechodníkom môže byť prerušovaný

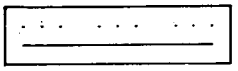

Hltavo *jedol, splachujúc* jedlo veľkými dúškami piva a neskôr kávy. (Preklad)

d) jeden dej čiastočne pred druhým dejom predchádza a čiastočne je s ním súčasný

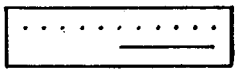

Čítajúc po rokoch otcovu korešpondenciu, *dozvedel som sa,* že v mladosti aj on trpel na niečo podobné. (Bunčák)

2. Následnosť a predčasnosť deja vyjadreného prechodníkom za hlavným dejom a pred hlavným dejom sa vyjadruje prechodníkmi dokonavých slovies.

2.1. Následnosť (pre lepšie zobrazenie časových vzťahov aj vedľajší dej vyjadrený prechodníkom dokonavých slovies označujeme bodkovane — mala by tu byť len jedna bodka)

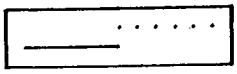

— Nie, nie, upokoj sa — chlácholila ho mladá dáma, — vyhodím toho bezočivého neokrôchanca sama, — a *pristúpila* opäť ku dverám, *otvoriac* ich dokorán. (Minárik)

2.2. Predčasnosť

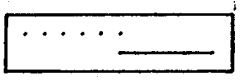

Pozbierala oblečenie a *vyšla* z izby, *zoberúc* cestou do ruky ešte prázdne vedro. (Jonáš)

Pri časovom zaradení deja vyjadreného prechodníkom je dôležitý slovesný vid. Prechodníkové polovetné konštrukcie s prechodníkom od nedokonavých slovies sa používajú vtedy, keď sprievodný dej je súčasný s hlavným dejom vety. Prechodníky dokonavých slovies sa najčastejšie používajú na vyjadrenie vedľajšieho deja, ktorý predchádza pred hlavným dejom (skončil sa pred priebehom deja v základnej vete). Zriedkavo sa prechodníkmi od dokonavých slovies vyjadruje dej nasledujúci po hlavnom deji. Z hľadiska využitia sa v slovenčine hovorilo o existencii dvoch prechodníkov: o prechodníku nedokonavých slovies vyjadrujúcom súčasnosť dejov a o prechodníku dokonavých slovies vyjadrujúcom nesúčasnosť de-

jov. Tento tradičný názor opustil J. Ružička v štúdii o používaní prechodníkov v spisovnej slovenčine (1956). Rozborom syntaktických a sémantických vlastností prechodníka zistil, že prechodník dokonavých slovies vyjadruje všetky tri relatívne časové stupne, teda aj súčasnosť. Tým autor poprel existenciu dvoch prechodníkov v slovenčine i z hľadiska ich využitia. Analýzou excerpovaného materiálu sa nám zistenia J. Ružičku potvrdili. Uvedieme jeden príklad: — *Dobre,* — *v r a v e l a, u p r a v u j ú c si vlasy a n e o b z r ú c s a na neho.* (Boďenek) V tejto vete sú dva sprievodné deje, ktoré prebiehajú súčasne s hlavným dejom. Jeden dej je vyjadrený nedokonavým a druhý dokonavým prechodníkom.

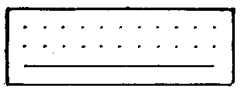

Súvetie sa dá rozložiť a transformovať:

1. — Dobre, vravela, upravujúc si vlasy. → — Dobre, vravela a upravovala si (pritom) vlasy.

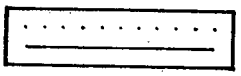

2. — Dobre, — vravela, neobzrúc sa na neho. → — Dobre, — vravela a neobzrela sa (pritom) na neho.

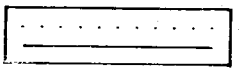

Deje v obidvoch vetách prebiehajú súčasne. V druhom prípade sa prechodníkom dokonavého slovesa vyslovuje dej, ktorý sa nerealizoval, no nerealizoval sa práve vtedy, keď dej v hlavnej vete prebiehal, ide teda o súčasnosť.

Je veľa príkladov, v ktorých sa súčasné deje vyjadrujú záporným prechodníkom nedokonavých slovies: *Ale on, n e s t a r a j ú c s a o tieto* —

krajné — stanoviská, ž i l v nejakej predstave o sebe, a podľa nej aj p í s a l. (Matuška) Tieto sprievodné deje sa uznávajú za súčasné. Prečo teda pochybovať o súčasnosti dejov v druhom uvedenom prípade? Ide o vyjadrenie toho istého pomeru dvoch dejov a rozdiel je iba vo vidovej charakteristike prechodníka.

Vo väčšine prechodníkových polovetných konštrukcií je dej vyjadrený prechodníkom nedokonavých slovies súčasný s hlavným dejom vety. V značnej časti prípadov ide však o nesúčasnosť dejov (predčasnosť, následnosť).

Podobná situácia je pri slovesnej kategórii spôsobu. Vo väčšine prípadov prechodníková polovetná konštrukcia využíva modálny rámec prísudkového slovesa, to značí, že prechodníkový dej platí v tom istom modálnom rámci.

1. Prešiel kúsok k vode, rozbaľoval udice hundrúc. (Kroner):
a) Rozbaľoval udice hundrúc. → Rozbaľoval udice a hundral (pritom). — oznamovací spôsob;
b) Rozbaľoval by udice hundrúc. → Rozbaľoval by udice a hundral by (pritom). — podmieňovací spôsob;
c) Rozbaľuj udice hundrúc! → Rozbaľuj udice a hundri (pritom)! — rozkazovací spôsob.
2. Ťažkou rukou, dávajúc tri slová dovedna, písala synovi list. (Jonáš):
a) Písala synovi list, dávajúc tri slová dovedna. → Písala synovi list tak, že dávala tri slová dovedna. — oznamovací spôsob;
b) Písala by synovi list, dávajúc... → Písala by synovi list tak, že by dávala... — podmieňovací spôsob;
c) Píš synovi list, dávajúc tri slová dovedna! → Píš synovi list tak, že dáš... — (v tomto prípade sa slovesné spôsoby rozchádzajú; v hlavnej vete je rozkazovací spôsob, vo vedľajšej vete oznamovací spôsob).

Vetu možno transformovať aj inak: *Píš synovi list, dávajúc tri slová dovedna! → Píš synovi list, pričom dávaj tri slová dovedna!* — rozkazovací spôsob. Takouto transformáciou sa však zotiera determinatívny vzťah deja vyjadreného prechodníkom a hlavného deja, ktorý je vo východiskovej vete zjavný — prechodníkovým dejom sa bližšie určuje spôsob realizácie hlavného deja.

Polopredikatívny vzťah v prechodníkových polovetných konštrukciách sa potvrdzuje aj tým, že jadrový výraz konštrukcie — transgresív — je bázou (podobne ako predikát vyjadrený určitým slovesným tvarom), na ktorej sa môžu realizovať vetné členy rozvíjajúce sloveso. Prechodník môže byť rozvitý aj vedľajšou vetou, súčasne vetným členom i vedľajšou vetou.

Prechodníková polovetná konštrukcia rozvitá predmetom (*Pred týždňom nás rozpúšťali, — doložil Joachim, prehadzujúc n o h u cez koleno.* — Švantner), príslovkovým určením (*Rozprával sa ďalej, zakračujúc p o*

brázde. — Hronský), vedľajšou vetou (*Rodičia, vidiac, že doktor už ometá receptom, sa osmelia.* — Slovenské pohľady), súčasne vetným členom i vetou (— *Stade nás sledujú,* — *pomyslel si a vykročil smerom k chlievom, ukradomky striehnuc, čo sa bude robiť za záclonou.* — Jonáš).

Nerozvitá prechodníková polovetná konštrukcia: *Idúc obdivoval čosi na kostolnom múre.* (Chudoba)

Prechodník v polovetnej konštrukcii môže teda byť aj nerozvitý. Prechodník ako nefinitný slovesný tvar nemôže sám osebe tvoriť konštrukciu tak ako jednočlenná veta typu *Prší. Sneh!...* „V týchto prípadoch je povaha konštrukcie podložená výpoveďovou hodnotou daného jednoslovného útvaru" (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 23). Prechodník túto výpoveďovú hodnotu nemá, lebo je nesamostatným tvarom. Tento fakt nám zabraňuje definovať prechodníkovú polovetnú konštrukciu ako „spojenie prechodníka s jeho rozvíjacími vetnými členmi" (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 393), „spojení přechodníku s jeho rozvíjecími členy" (Bauer — Grepl, 1972, s. 149). Konštrukcia — jednotka syntaktickej roviny jazykového systému — je spravidla viacslovná: *Jano ide spievajúc.* Prechodníkovú polovetnú konštrukciu neutvára sám prechodník *spievajúc,* ale prechodník a subjekt jeho deja — *Jano.* Subjekt prechodníkovej polovetnej konštrukcie S_{PK} a predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie P_{PK} sú významové jadrá polovetnej konštrukcie, ktoré môžeme rozvíjať: *Susedovie Jano ide, spievajúc pesničku.* Prechodníkovú polovetnú konštrukciu utvára subjekt prechodníkovej polovetnej konštrukcie totožný so subjektom hlavného deja a predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie vyjadrený transgresívom. Prechodníkové polovetné konštrukcie (resp. ich predikáty) sú z hľadiska vetnočlenského uplatnenia doplnkami a príslovkovými určeniami.

Doplnkom je prechodníková polovetná konštrukcia vtedy, keď:

1. jej základný člen — transgresív (predikát polovetnej konštrukcie) utvára s hlavným predikátom vety koordinatívnu syntagmu, napr.: *Malý okamžite skočil a horlivo mu ho [cestíčko] odštipkával šepkajúc.* (Kroner) → *...horlivo mu ho odštipkával a šepkal (pritom);*

2. dej vyjadrený prechodníkom je s hlavným dejom súčasný;

3. dej vyjadrený prechodníkom nekvalifikuje dej vyjadrený prísudkovým slovesom. Dej vyjadrený prechodníkom sa nezúčastňuje na deji prísudkového slovesa. Prechodníkom sa vyslovuje ďalšia činnosť subjektu. Obidva deje prebiehajú nezávisle od seba.

Príslovkovým určením je prechodníková polovetná konštrukcia vtedy, keď:

1. jej základný člen — transgresív — utvára s hlavným predikátom determinatívnu syntagmu, napr.: *Hojdajúc bokmi, vyzývavo sa blížila k nám.* (Kroner) → . . . *blížila sa tak, že hojdala bokmi (hojdavo);*

2. dej vyjadrený prechodníkom môže, ale nemusí byť s hlavným dejom súčasný;

3. dej vyjadrený prechodníkom sa istým spôsobom realizuje na deji vyjadrenom určitým slovesným tvarom. Dej vyjadrený rozvitým prechodníkom *hojdajúc bokmi* sa zúčastňuje na hlavnom deji, ide o istý spôsob chôdze.

Prechodníkom sa spájajú iba také deje, ktoré môže vykonávať jeden subjekt. Preto pri prechodníkových polovetných konštrukciách s vetnočlenskou funkciou doplnku ide vždy o subjektový doplnok. Príslovkovým určením vyjadreným prechodníkom sa bližšie určuje dej prísudkového slovesa, teda taktiež musí ísť o jedného činiteľa.

Záver.

Prechodníková polovetná konštrukcia je syntakticky a sémanticky založená na polopredikatívnom vzťahu. Tvorí ju subjekt totožný so subjektom hlavného deja a predikát vyjadrený transgresívom. Je to syntaktická jednotka, slúžiaca na vyslovenie sprievodného deja k hlavnému vetnému deju. Predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie má vo vete funkciu doplnku a príslovkového určenia. Každú polovetnú konštrukciu možno transformovať na vedľajšiu alebo samostatnú vetu. Polovetná konštrukcia má k vetám, ktoré sú výsledkom transformácie, synonymný vzťah.

Prechodníkové polovetné konštrukcie a polopredikáciu v nich charakterizujú tieto vlastnosti:

1. Subjekt prechodníkovej polovetnej konštrukcie je totožný so subjektom hlavného vetného deja;

2. Predikátom prechodníkovej polovetnej konštrukcie je transgresív, ktorý zachováva vid, rod a intenciu slovesného deja určitého slovesného tvaru, implikuje subjekt ním vyjadreného deja a môže sa rozvíjať vedľajšími vetnými členmi i vetami;

3. Subjekt a predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie utvárajú polopredikatívnu syntagmu, v rámci ktorej sa naznačujú predikatívne kategórie času (relatívneho) a spôsobu;

4. Predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie a hlavný vetný predikát utvárajú koordinatívnu alebo determinatívnu syntagmu;

5. Predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie má v rámci celej vety funkciu doplnku alebo príslovkového určenia;

6. Substitučný vzťah prechodníkovej polovetnej konštrukcie a hlavnej

		P_{PK}	act.	pas.	dok.	nedok.	S – S_{PK} (činiteľ)		P – P_{PK}		Pomer dejov		Vetnočl. funkcia		
							totožnosť	netožnosť	koordinácia	determinácia	súčasnosť	nesúčasnosť	doplnok	prísl. urč.	
I.	1.	TRANSG.	+	–	–	+	+	–	+	–	+	–	+	–	ide spievajúc
	2.	TRANSG.	+	–	+	–	+	–	+	–	+	–	+	–	vravela neobzrúc sa
II.	3.	TRANSG.	+	–	–	+	+	–	–	+	+	–	–	+	ide krivkajúc
	4.	TRANSG.	+	–	+	–	+	–	–	+	+	+	–	+	vyjde plesknúc dvermi
	5.	TRANSG.	–	+	–	+	–	+	+	–	+	–	+	–	súc písaný
	6.	TRANSG.	–	+	+	–	–	+	+	–	+	–	+	–	súc napísaný

vety pri doplnku a prechodníkovej polovetnej konštrukcie a príslovkovej vedľajšej vety pri príslovkovom určení;

7. Prechodníkovou polovetnou konštrukciou sa vyjadruje druhý dej v rámci jednoduchej vety;

8. Prechodníková polovetná konštrukcia je prostriedkom syntaktickej kondenzácie;

9. Predikát prechodníkovej polovetnej konštrukcie môže byť intonačne vyčlenený.

Hlavné znaky prechodníkových polovetných konštrukcií prehľadnejšie ukazuje tabuľka.

Pri prechodníkových polovetných konštrukciách neberieme do úvahy pasívne zložené tvary (porovnaj v tabuľke bod 5 — *súc písaný* a bod 6 — *súc napísaný*). Nezodpovedajú požiadavke o totožnosti subjektov obidvoch dejov. Vo vete s pasívom sa môže stotožňovať iba aktívny činiteľ a pasívny nositeľ deja.

Opisné pasívne prechodníkové tvary sa používali v staršom spisovnom úze, dnes sa vyskytujú len ojedinele. V úlohe trpného prechodníka sa používa samo trpné príčastie. Z pôvodného opisného tvaru sa elidovalo pomocné sloveso: *súc volaný* → *volaný* . . .

Pri klasifikácii sa črtajú dve skupiny prechodníkových polovetných konštrukcií (porovnaj tabuľku). V jednej má transgresív vetnočlenskú funkciu doplnku, v druhej má platnosť príslovkového určenia.

I. P_{PK} = DOPLNOK

Prvá skupina prechodníkových polovetných konštrukcií sa na základe rozdielnych vlastností základného člena delí na dve podskupiny:

1. P_{PK} = TRANSGRESÍV act. nedok. --- *spievajúc*
2. P_{PK} = TRANSGRESÍV act. dok. --- *neobzrúc sa*

II. P_{PK} = PRÍSLOVKOVÉ URČENIE

Druhá skupina prechodníkových polovetných konštrukcií má taktiež dve podskupiny:

1. P_{PK} = TRANSGRESÍV act. nedok. --- *krivkajúc*
2. P_{PK} = TRANSGRESÍV act. dok. --- *plesknúc*

Tieto podskupiny sa ďalej členia na základe rôznych príslovkových okolností.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 148—152.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 141—150.

ORAVCOVÁ, A.: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 35—39.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
RUŽIČKA, J.: O používaní prechodníkov. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 282—293.

Filip Sabol

VYUŽÍVANIE SLOVESNÉHO VIDU

Vid sa v slovenčine využíva na odlíšenie všeobecného významu slovies a ich odvodenín: nedokonavým vidom sa vyjadruje priebehovosť (trvanie) deja a dokonavým vidom jeho skončenosť (uzavretosť). Používatelia slovenčiny si dobre uvedomujú významové odtienky vyjadrované odlišnými vidmi. Funkcia vidu sa zanedbáva iba pri niekoľkých slovesách a ich derivátoch.

Morfológia slovenského jazyka (1966) hodnotí obojvidovosť slovies ako anomálny jav, ktorý sa postupne odstraňuje. Dnes popri obojvidových slovesách *pomstiť sa, poznať, menovať; abstrahovať, degradovať, expedovať, formulovať, gratulovať* a i. na zvýraznenie vidu používame aj ich dokonavé pendanty *vypomstiť sa, spoznať, vymenovať, vyabstrahovať, zdegradovať, vyexpedovať, sformulovať, zagratulovať.*

Slovesá *spracovať, vypracovať* a *opracovať* sú kodifikované ako dokonavé a ich nedokonavými náprotivkami sú varianty *spracúvať/spracovávať, vypracúvať/vypracovávať* a *opracúvať/opracovávať*. Dvojice *spracúvať — spracovať, vypracúvanie — vypracovanie, opracúvaný — opracovaný, spracúvateľ — spracovateľ* sú potrebné na vyjadrovanie rozdielneho aspektu deja.

Preto sme sa pozastavili nad použitým slovesným podstatným menom v texte: *Rozvoju umeleckej zručnosti pri o p r a c o v a n í jantáru prial záujem kniežat a kráľov, ktorí si obľúbili jantárové výrobky* (Príroda a spoločnosť, 1980, č. 5, s. 18). Na vyjadrenie trvacieho deja bolo v ňom treba použiť slovesné substantívum utvorené od slovesa nedokonavého vidu: *Rozvoju umeleckej zručnosti pri o p r a c ú v a n í jantáru prial . . .*

Príznakovo vyznieva i slovesné podstatné meno použité vo vete *Austrálska firma Blue Metalls získala už značné skúsenosti pri s p r a c o v a n í drevných pilín ako prímes pre hovädzí dobytok* (Nedeľná Pravda, 18. 4. 1980, s. 11). Dokonavý vid v slovesnom podstatnom mene neharmonizuje tu s obsahom použitej predložky *pri* (*pri spracúvaní* = v priebehu spracúvania, teda nie po spracovaní) a v texte treba vyjadriť, že proces spracú-

vania drevných pilín na kŕmnu prímes nie je skončený, ale pokračuje. Adekvátnosť výpovede bolo možno dosiahnuť použitím tvaru nedokonavého vidu: *pri spracúvaní drevných pilín.*

Spomenieme i nenáležité použitie dokonavých tvarov v pomenovaniach učebných odborov v Bulletine Ministerstva vnútra SSR, 1980, č. 9, s. 17—20. Popri podobách *pestovateľ, chovateľ, pokrývač, obrábač* sa ako príznakové javí pomenovanie *spracovateľ dreva.* Adekvátnym označením stálej profesie by bolo pomenovanie *spracúvateľ dreva.* Viaceré pomenovania učebných odborov sa tu spresňujú výrazmi „s odborným zameraním na...", konkrétne *na pokovovanie, na tvarovanie kovov, na obrusovanie* a *zabrusovanie skla* a pod. Popri týchto tvaroch nedokonavého vidu sa ako nesystémové zdajú vyjadrenia „na spracovanie" napr. v pomenovaniach *kamenár s odborným zameraním na ťažbu a spracovanie kameňa, garbiarsky chemik s odborným zameraním na spracovanie kože.* Na dodržanie systémovosti pri pomenúvaní profesií bolo treba voliť podoby nedokonavého vidu: *na ťažbu a spracúvanie kameňa, na spracúvanie kože.*

Tvary dokonavého vidu sú zasa nenahraditeľné pri vyjadrovaní uzavretej dejovosti (napr. vo vete *Dostala 3 dni na spracovanie náročnej úlohy).* Keby sa v nej použil tvar nedokonavého vidu „spracúvanie", zmenil by sa význam výpovede v tom zmysle, že sa daná úloha nemusí dokončiť do troch dní. Nenahraditeľné je i pomenovanie *spracovateľ* pri označovaní autora hotového diela, porov.: *spracovateľ projektu* = kto projekt zhotovil a *spracúvateľ projektu* = kto na projekte pracoval alebo pracuje.

Prítomné činné príčastia *(píšúci, hovoriaci, pracujúci)* tvoríme iba z nedokonavých slovies. Slovník slovenského jazyka VI (s. 28 a 45) však zaznamenáva i zložené prídavné mená *drevospracujúci* a *kovospracujúci,* ktoré odporujú spomenutému slovotvornému pravidlu. Tieto neústrojné adjektíva sa používajú v názvoch podnikov, ktoré sa zaoberajú spracúvaním dreva alebo kovu. SSJ ich oprávnene kvalifikuje ako slangové, teda nespisovné slová. V odbornom štýle sa vžili zložené adjektíva *drevoobrábací* a *kovoobrábací.* Neústrojné výrazy *drevospracujúci* a *kovospracujúci* by bolo treba nahrádzať alebo nimi alebo analogicky utvorenými podobami *drevospracúvací* a *kovospracúvací.*

I prídavné mená s príponou *-ací* tvoríme z nedokonavých slovies. Vyjadrujú trvacie deje: *pracie prášky, protektorovací pás, prepočítavací koeficient, šijací stroj, vykurovacie telesá, žrebovacia listina, tlecí čas, bicie hodiny* a i. Z 917 takýchto adjektív zachytených v Retrográdnom slovníku slovenčiny (Mistrík, 1976) iba 27 vyjadruje významový odtienok skončeného deja. Štyri z nich *(rozšifrovací, vlícovací, vyhobľovací* a *vyžíhací)* sa ako novotvary ešte ani nedostali do Slovníka slovenského jazyka. Pripo-

mienky však máme i k daktorým adjektívam, ktoré už prešli riečicou jazykovedného cúdenia.

Iba malú časť prídavných mien odvodených od dokonavých slovies si vynútila jazyková potreba, a tak niektoré sa dostali do slovnej zásoby slovenčiny pre váhavosť pred použitím prípony *-úvať*.

Potreba vyjadriť kompletnosť deja zaistila takýmto adjektívam pevné miesto v administratívnom štýle, a to najmä v spojeniach *premlčacia lehota, vydržacia doba, vypovedacie právo, odvolací súd, dodacia lehota, podacie číslo, vycestovacie povolenie, sčítací komisár, zvolacia veta, privítací* či *uvítací prejav*. Niektoré z nich majú vidové náprotivky, ktoré vyjadrujú odlišný význam, porov. konštrukcie *vydržiavacia povinnosť, dodávací cyklus, podávací mechanizmus, zvolávací signál*. Posudzované adjektíva s dokonavým vidom by sa dali nahrádzať iba výrazmi s odchodnou významovou motiváciou: *výdržná doba, realizačná lehota, evidenčné číslo* a pod. Obdobné rozštiepenie významu zisťujeme i pri vidových dvojiciach *zúčtovací lístok* (určený na jednorazové zúčtovanie) a *zúčtúvací stroj* (slúžiaci na trvalé účtovanie), *obnitkovací steh* (ktorým sa dačo obnitkovalo) a *obnitkúvací stroj* (na obnitkúvanie gombíkov).

Potrebu významovej diferenciácie však nevidíme pri adjektívach s dokonavým vidom v takýchto spojeniach: *obžalovací spis* (namiesto *obžalúvací* či *žalovací spis*), *odblokovacie zariadenie* (namiesto *odblokúvacie zariadenie, slúžiace na trvalé odblokúvanie), odviečkovací nôž* (namiesto *odviečkúvací nôž, slúžiaci až do pokazenia na odviečkúvanie), vymenovací dekrét* (namiesto *menovací* alebo *vymenúvací dekrét*). V nich sa ako adekvátne vyjadrovanej skutočnosti javia prídavné mená utvorené od nedokonavých slovies s príponou *-úvať*. Keď sme nedávno čítali v Slovenskej reči (*44*, 1979, s. 341) o *pomenovacej* a *nadväzovacej* funkcii zámen, možno vidová oscilácia medzi adjektívami v koordinatívnej syntagme spôsobila, že sa nám ako nenáležitý videl tvar *pomenovacia*. Slovo *pomenovací* bežne používame vo význame „slúžiaci na pomenovanie v konkrétnom prípade," ale vo význame „slúžiaci na pomenúvanie" treba použiť tvar *pomenúvací*.

Už naši predkovia dobre odlišovali vid v dvojici slovies *podkúvať* a *podkovať*. Preto na kováčskych vyhniach viseli nápisy KOVÁČ A PODKÚVAČ. Pomenovanie *podkováč* by nebolo vyjadrovalo rovnaký význam ako slovo *podkúvač*, lebo vzniklo odlišným slovotvorným postupom: odvodením od substantíva *kováč* pomocou predpony *pod-* (obdobne ako *podnájomník, podpredseda* a i.). Pripomíname to len preto, že analogicky utvorené pomenovanie *obrysúvač* nájdeme v Slovníku slovenského jazyka ako jediné súčasné činiteľské pomenovanie s príponou *-úvač*. Zato však do tejto normatívnej jazykovej príručky prekĺzli nesystémové pomenovania *odlakovač*,

odzátkovač a *vykôstkovač*. Na označenie osôb, prostriedkov, nástrojov a strojov v príslušnej funkčnosti využívame iba nedokonavý vid, a to bez ohľadu na rozsah funkčnosti, preto bolo treba i spomenuté tri pomenovania odvodiť od nedokonavých slovies: *odlakúvať — odlakúvač, odzátkúvať — odzátkúvač, vykôstkúvať — vykôstkúvač*. Deriváty *obkresľovač, odôsťovač, rozvlákňovač, vykosťovač* a pod. majú základ v slovesách nedokonavého vidu, preto ich tvary nemožno bezducho napodobňovať.

Okrem vidových dvojíc *splyniť* a *splyňovať, odplyniť* a *odplyňovať* eviduje Slovník slovenského jazyka aj obojvidové sloveso *splynovať*, dokonavé sloveso *odplynovať* a názvy zariadení *splynovač* a *odplynovač*. Zdá sa, že takto vznikajú neústrojné pomenovania. Bolo by treba voliť jednu z týchto slovotvorných možností: 1. akceptovať vidovú dvojicu *splyniť (odplyniť)* a *splyňovať (odplyňovať)* a derivát *splyňovač (odplyňovač)*; 2. akceptovať vidovú dvojicu *splynovať (odplynovať)* a *splynúvať (odplynúvať)* a odvodeninu *splynúvač (odplynúvač)*. Odporúčame využiť prvú derivačnú možnosť, podľa ktorej sa utvorili napr. názvy *odzrniť — odzrňovať — odzrňovač, zosilniť — zosilňovať — zosilňovač*.

Z toho, čo sme uviedli, vysvitá, že slovesný vid plní v jazyku dôležitú významotvornú funkciu a že preto treba najmä pri derivácii dbať na jeho systémové využitie.

Literatúra

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 284—289.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 425.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

VIII. medzinárodná konferencia o Celokarpatskom dialektologickom atlase

V dňoch 13.—17. októbra 1980 sa konala v Učebno-rekreačnom zariadení Filozofickej fakulty UK v Modre-Pieskoch VIII. konferencia o Celokarpatskom dialektologickom atlase (CKDA) s medzinárodnou účasťou. Konferenciu organizačne pripravila Filozofická fakulta UK v Bratislave v spolupráci s dialektologickým oddelením Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Stretli sa na nej dialektológovia z Poľska, ZSSR, Juhoslávie, Maďarska a Československa.

Konferenciu otvorila vedúca Katedry slovenského jazyka FF UK v Bratislave doc. E. Bajzíková. Vstupný prejav mal prof. S. B. Bernštejn. Hovoril o výsledkoch a perspektívach prác na CKDA a o termínoch odovzdania materiálu pre prvý zväzok atlasu. Účastníci konferencie konštatovali, že závery a uznesenie z konferencie o CKDA konanej v júni 1979 v Moskve a zo zasadania Medzinárodného redakčného kolégia (MRK) vo februári 1980 sa z väčšej časti splnili: dokončila sa príprava podkladových máp, na ktorých jednotlivé národné kolektívy spracovali pridelené otázky, a s navrhnutými úpravami a doplnkami bol do tlače odovzdaný úvodný zväzok CKDA.

Nasledovali správy predstaviteľov národných komisií o príprave materiálu 1. tematickej skupiny (všeobecná každodenná lexika) na mapovanie. Účastníci konferencie konštatovali, že väčšina národných kolektívov predložila materiál v požadovanej podobe. Chýbajúci materiál treba pripraviť a odoslať do konca októbra 1980, inakšie ho nebude možné uverejniť v 1. zväzku atlasu.

Hlavným bodom programu druhého rokovacieho dňa bol referát o práci na podkladových mapách. Referát vyvolal diskusiu o podobe pracovného variantu podkladových máp, o spôsobe mapovania a o transkripcii. Účastníci konferencie sa dohodli, že na definitívnom variante podkladových máp sa nebudú uvádzať názvy miest. Rozloženie bodov sa upraví tak, aby bolo možné dodržať zásady mapovania. Na záver diskusie o princípoch mapovania prijali sa zásady záväzné pre všetky mapovacie centrá. Pre každú lexému sa bude používať na lexikálnej mape samostatná geometrická figúra (znak). Fonetické a morfologické javy sa nebudú zaznamenávať (okrem lexikalizovaných). Pri mapovaní sa pomocou osobitných znakov bude prihliadať na výskyt toponým, ojedinelých lexikálnych javov a zaznačí sa aj pripadný nedostatok materiálu. Osobitný symbol sa vyčlenil na označovanie karpatizmov. Geometrické figúry umiestňované na mape by nemali presahovať líniu, ktorá vyznačuje štátne hranice. Okrem znakov možno využiť aj metódu šrafovania alebo izolexy.

Ďalším bodom programu bola diskusia o obsahovej a formálnej stránke komentárov a legiend a o formálnej úprave máp. Účastníci konferencie sa dohodli, že v komentároch sa okrem doplňujúcich a vysvetľujúcich poznámok o mapovaných javoch uvedie aj úplný index materiálu. (Na sémantických mapách sa novozistené významy, ktoré nie sú uvedené v dotazníku, označia vlnovkou pod

číslom.) Názov lexikálneho a sémantického komentára bude v ruštine a francúzštine, takisto ako názov mapy.

Okrem diskusie o spomínaných problémoch sa účastníci konferencie venovali práci s materiálom, ktorý na zhodnotenie a roztriedenie pripravili národné kolektívy. Po spoločných konzultáciách vybrali z 306 otázok 1. tematickej skupiny materiál vhodný na prípravu prvých 50 máp atlasu a na zostavenie dodatkových máp a indexov. Predstavitelia národných kolektívov si potom v priebehu zasadania navzájom vymenili materiál a stretnutie využili aj na podrobnejšie konzultácie o jeho špecifických vlastnostiach a najvhodnejších spôsoboch spracovania.

17. október 1980 bol záverečným dňom konferencie. Účastníci zhodnotili výsledky rokovania a prijali uznesenie pripravené návrhovou komisiou. Medzi hlavné body uznesenia patrila informácia o termíne dodania máp, komentárov, indexov a názvov máp. Ako termín určili február 1981, keď bude v Moskve zasadanie Medzinárodného redakčného kolégia. Na stretnutí v Moskve sa definitívne vyrieši aj otázka autorstva máp. Účastníci konferencie dospeli k záveru, že na zasadnutiach Medzinárodného redakčného kolégia je nevyhnutne potrebná prítomnosť všetkých predstaviteľov národných kolektívov.

Na záver VIII. konferencie o CKDA vyjadrili jej účastníci spokojnosť s priebehom aj organizáciou tohto významného medzinárodného vedeckého podujatia.

J. Gavorová

Studia Academica Slovaca v rokoch 1976–1980

Posledná správa o letnom seminári slovenského jazyka a kultúry bola uverejnená v 40. ročníku Slovenskej reči v roku 1975. Odvtedy sa toto podujatie koná pravidelne každý rok a záujem zahraničných slovakistov a slavistov oň sa z roka na rok stupňuje. Najlepšie o tom svedčí počet frekventantov, ktorý sa v posledných rokoch pohybuje okolo 120, pričom medzi frekventantmi pribúdajú záujemcovia z ďalších krajín, napr. z Grécka, z Portugalska, z Egypta, zo Španielska, z Vietnamu a i. O úrovni a užitočnosti tohto podujatia svedčí aj to, že kvantitatívne i kvalitatívne sa zvyšuje počet zahraničných lektorov slovenčiny, napr. t. č. v zahraničí existuje vyše 30 našich lektorátov a slovenčina sa ako diplomový odbor vyučuje aj na 6 zahraničných univerzitách.

V čom sa však za posledné roky zmenila koncepcia tohto seminára? Kým pri jeho vzniku sa sledovali predovšetkým jazykové ciele, postupne sa prebudúval na seminár o slovenskej kultúre v širokom zmysle slova. Dnes sa už na letnú školu Studia Academica Slovaca kladú náročnejšie úlohy — vysvetľovať našu dnešnú kultúrnospoločenskú úroveň na pozadí európskeho i svetového kontextu, ako aj v konfrontácii s minulosťou. Je to úloha náročnejšia a širšia, najmä ak sa nemá pritom zanedbať filologická zložka.

Metódy práce organizátorov SAS sa skvalitnili a prispôsobili novému cieľu. Tematika prednášok sa ešte viac rozšírila na reálie krajiny a v praktických kurzoch slovenčiny sa uplatňujú výsledky výskumu vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Vydáva sa zborník prednášok, ktorý sa stal užitočnou pomôckou domácich i zahraničných slavistov.

Praktické kurzy sa už členia nielen podľa odbornej úrovne, ale i podľa tematickej orientácie frekventantov, napr. na prekladateľské, jazykovedné, didaktické.

V porovnaní s ostatnými seminármi tohto druhu, ktoré sa konajú na zahraničných univerzitách, náš seminár je koncipovaný trochu širšie. Je to síce zdanlivo na úkor jazykovednej zložky, ale pri sledovaní mimojazykových reálií sa nepriamo podporuje aj zložka jazykovedná. Z posledných prednášok venovaných otázkam slovenského jazyka sú pozoruhodnejšie najmä témy, v ktorých sa skúma vývin spisovnej slovenčiny, česko-slovenské kontakty, slovenčina v rámci ostatných slovanských jazykov a moderné trendy pri jej výskume. Prednášajú poprední jazykovedci z vysokých škôl a z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Zborníky prednášok si získali charakter odbornej publikácie na vysokej úrovni, čoho dôkazom je, že sa texty z nich často citujú v domácej i v zahraničnej odbornej literatúre.

Vedenie seminára sa za posledné roky v podstate nezmenilo. Riaditeľom seminára a vedeckým redaktorom zborníka je univ. prof. dr. Jozef Mistrík, DrSc., jeho zástupcami sú dr. Peter Baláž a dr. Jozef Vatrál. Ako lektori pracujú: Jana Adamčáková, dr. Daniela Augustinská, Ján Dubníček, dr. Oľga Kobelová, dr. Emil Kudlička, CSc., dr. Kornélia Resutíková, Mária Rapošová, dr. Ján Sabol, CSc., dr. Oľga Sabolová, Hedviga Šabíková a dr. Viera Štupáková. Niektorí z lektorov SAS pôsobili aj v zahraničí.

D. Augustinská

Celoštátny seminár o prísloviach

Séria každoročných seminárov Národopisného ústavu SAV pokračovala v tomto roku seminárom o súčasných problémoch paremiológie. Seminár sa uskutočnil 27. októbra 1980 v Smoleniciach za účasti pracovníkov nielen z NÚ SAV a z niektorých slovenských vysokých škôl, ale aj z viacerých akademických a iných pracovísk v ČSR, ako aj dvoch hostí z Maďarskej ľudovej republiky. Keďže problematika tohto stretnutia sa úzko dotýkala aj otázok viacerých disciplín, najmä frazeológie a štylistiky, a keďže zároveň väčšina referátov vychádzala zo slovenského materiálu, chceme v týchto poznámkach informovať čitateľov nášho časopisu o najzávažnejších myšlienkach tohto seminára.

Po úvodnom slove vedúceho seminára M. Leščáka nasledoval jeden z najdôležitejších referátov celého stretnutia, a to referát M. Kosovej na tému *Projekt vydania slovenských prísloví.* Referentka jednak informovala prítomných o metodike spracovania slovenských prísloví (termín príslovie sa tu chápal v širokom zmysle, ide totiž podľa autorkinho spresnenia nielen o vlastné príslovia, ale aj o porekadlá, úslovia a súslovia) a o súčasnom stave rozpracovania tejto náročnej úlohy, jednak sa zamýšľala nad viacerými otvorenými otázkami, ktoré sa v priebehu takejto práce vynárajú. Z jej informácie vyplynulo, že doteraz sa podarilo viac-menej uzavrieť prvú etapu tejto práce, totiž zhromažďovanie prísloví a ďalších paremiologických útvarov (kartotéka obsahuje okolo 190 000 lístkov) a že sa už prikročilo k vyhodnocovaniu zhromaždeného mate-

riálu. V referáte sa dobre vysvetlilo, prečo sa z viacerých možných postupov usporiadania celého materiálu zvolil postup podľa tzv. kľúčového slova. Pravda, sama referentka aj niektorí diskutujúci upozornili na problémy, ktoré takýto postup so sebou prináša. Zložitosť a viacrozmernosť celej problematiky, ako aj pracovné zacielenie tohto referátu, to všetko priamo vyzývalo do diskusie o týchto otázkach.

Referát M. Leščáka o vývine a typológii slovenských ľudových hádaniek skratkovite zaznamenal všetky dôležitejšie zbierky slovenských ľudových hádaniek (od Bajzu a Kollára cez Francisciho a Dobšinského až po najnovšie, súčasné zbierky). Referát sa potom pristavil pri možnostiach ich klasifikácie (vydelil 10 tematických typov ľudových hádaniek, ktoré možno na širšej, všeobecnejšej rovine rozčleniť do dvoch základných typov; M. Leščák ich označil termínmi opisné hádanky a priame otázky). Referent si všímal nielen vlastné folklórne, ale aj všeobecnejšie literárne a jazykové znaky slovenských ľudových hádaniek.

Referát Z. Profantovej *K poetike pranostík* vyšiel z konštatovania zmeny funkcie pranostiky v jej dlhom vývine a potom sledoval literárne, jazykové a vlastné paremiologické vlastnosti tohto žánru.

Dopoludňajšiu časť rokovania uzavrel referát na tému *Paremiológia a frazeológia*, ktorý predniesol pisateľ týchto poznámok. Konštatovalo sa v ňom, že obidve uvedené disciplíny sa čiastočne prekrývajú, no každá z nich má aj špecifické zložky, ktoré do druhej oblasti nijako nepatria. Z početných paremiologických útvarov pokladá referent práve príslovia a porekadlá za sféru najvýraznejšieho kontaktu obidvoch sledovaných disciplín. Týchto otázok sa dotýkala aj časť diskusie a aspoň okrajovo aj niektoré referáty a diskusné príspevky z druhej, popoludňajšej časti seminára.

Druhú časť seminára otvoril informačne cenný referát maďarského hosťa V. Voigta *Nové aspekty paremiologického výskumu*, v ktorom sa s veľkým prehľadom komentovali všetky pozoruhodnejšie novšie výskumy z oblasti paremiológie a niektorých príbuzných oblastí. Z nášho hľadiska zazneli ďalšie pozoruhodné myšlienky o vzťahu paremiológie a frazeológie, o potrebe dôkladnejšie využívať výsledky frazeologických bádaní v paremiologickom výskume.

Žánrovej diferenciácii paremiológie bol venovaný referát K. Horálka *Přísloví a aforizmus*. Autor vyšiel zo širších kultúrnohistorických, ideologických a poetických súvislostí paremiológie, potom poukázal na istú možnosť odvodzovania aforizmov z prísloví.

Spoločným znakom referátov D. Klímovej *(Přísloví v poměru k prozaickým vyprávěčským žánrům)* a J. Jaroša *(Přísloví v kronikářském zápisu)* bolo sledovanie zmien funkcie aj podoby prísloví pri ich uplatňovaní v nefolklórnom kontexte. Referáty poukázali na veľkú premenlivosť niektorých prísloví v textoch rozličnej povahy a na existenciu rozvitejšej (byzantskej) podoby prísloví aj v našich jazykoch (D. Klímová). V referáte J. Jaroša sa s úspechom uplatnila analýza sledovaného javu podľa výrazovej sústavy F. Miku.

Interdisciplinárne zameranie mal referát P. Zajaca *Významová analýza obraznosti*, v ktorom autorovi išlo o konfrontáciu obraznosti parémií s obraznosťou umeleckej literatúry. Referent zdôraznil myšlienku, že v prísloví sa odráža nie pojmové, ale tzv. skúsenostné poznanie, že obraznosť prísloví sa za-

kladá nie na bezprostrednom, ale na sprostredkovanom poznaní. Celá obraznosť parémií sa pritom sledovala vo vzťahu ku konvencii a konvenčnému.

Referát M. Mušinku hovoril jednak o Juhasevyčovej zbierke ukrajinských prísloví z východného Slovenska (1809), pričom autor ju pokladá za základ celej ukrajinskej paremiológie, a jednak o novších zbierkach ukrajinských parémií z východného Slovenska.

Podnetná a bezprostredná diskusia prakticky o všetkých referátoch prispela k vyjasňovaniu viacerých konkrétnych otázok z paremiológie. Výsledky tohto stretnutia prispejú nielen k ďalšiemu paremiologickému výskumu, ale aj k zreteľnejšiemu pochopeniu niektorých závažných otázok vo frazeológii.

J. Mlacek

Nad Slovníkom cudzích slov

Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.) zavŕšil predchádzajúcu sériu slovníkov cudzích slov od r. 1965 — ak rátame aj „malé" vydania, tak od r. 1959 — aj z kvantitatívnej, aj z kvalitatívnej stránky. Na tú prvú stránku poukázali doterajšie informatívne recenzie v superlatívoch, druhá sa stala predmetom kritiky J. Genzora (Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 195—198). Podľa vyjadrenia samých autoriek je tento slovník výsledok vyše dvadsaťročnej práce (predovšetkým M. Ivanovej-Šalingovej), dielo prekračujúce hranice ľudských možností, je to suma skúseností a tvrdej slovnikárskej práce. Tento fakt nemôže napokon neoceniť aj nelexikograf. Je pochopiteľné, že v takomto rozsiahlom diele sa nevyhnutne vyskytne isté množstvo chýb. No aj napriek uvedomeniu si a rešpektovaniu týchto faktov musíme sa o recenzovanom slovníku vyjadriť z viacerých aspektov kriticky.

Predovšetkým ide o adresáta slovníka (a teda o výber slov podľa jednotlivých vedných odborov), ďalej o to, že slovník tohto typu by mal spracúvať istý výsek slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj o štruktúru hesiel. Neanalyzujeme teda otázku pôvodu slov (uvedomujeme si jej zložitosť), ani si nevšímame vecné chyby. (Práve tieto dva aspekty sú predmetom spomínanej recenzie J. Genzora.) Rovnako nechávame bokom teoretické riešenie otázky, čo je vlastne cudzie slovo (aj samy autorky hneď na začiatku Úvodu pokladajú za presnejšie označenie: prevzaté slovo).

Na jednej strane príliš všeobecné a málo presné určenie adresáta, používateľa slovníka ako „dnešného vzdelanca" (s. 5) pravdepodobne viedlo autorky k snahe dať do slovníka čo najviac, od vlastných mien používaných v apelatívnej funkcii, bežných obyvateľských mien a mien národov, skratiek a značiek cudzích názvov organizácií a inštitúcií (každý tento okruh by mohol byť spracovaný v samostatnom väčšom alebo menšom slovníku), až po značky chemických prvkov a meracích sústav, úzko špeciálne lekárske, chemické, kryštalografické a iné názvoslovie. Keď k tomu ešte pridáme, že slovník takéhoto typu v istom zmysle supluje aj etymologický slovník (pôvod slov), aj ortoepický slovník (uvádzanie výslovnosti v tých prípadoch, keď sa rozchádza s ortografiou), čiastočne vari aj antonymický slovník (v niektorých heslách sa na spresnenie významu uvádzajú opozitá), nemožno neoceniť erudovanosť a energiu vynaloženú na usporiadanie

a spracovanie takéhoto rozsiahleho materiálu. Ide vlastne o akúsi „malú encyklopédiu“ všetkých odborov a ľudských činností.

Staviame však otázku tak, či pri výbere slov bol potrebný takýto široký záber. Špecialisti v istom odbore siahnu totiž predovšetkým po odbornom názvosloví (terminologických slovníkoch), „dnešný vzdelanec“ má už k dispozícii celú sériu populárnych encyklopédií jednotlivých vedných odborov (napríklad z vydavateľstva Obzor), takže Slovník cudzích slov (ďalej SCS) podľa nášho názoru bude slúžiť jednak tzv. profesionálnym používateľom jazyka (predovšetkým redaktorom na konfrontáciu s inými príručkami normatívneho charakteru), študentom a všetkým čitateľom, ktorí budú chcieť v ňom nájsť stručné poučenie a vysvetlenie slov použitých v publicistických žánroch, v populárno-náučných textoch i v spoločenskovednej literatúre (v menšej miere v beletrii). Pokladáme teda za účelnejšie neadresovať SCS „dnešnému vzdelancovi“, ale pri jeho zostavovaní vychádzať z toho, v akom okruhu textov (komunikátov) sa má používať.

Keby bol používateľ SCS vybraný podľa takýchto alebo podobných hľadísk, nedostalo by sa do slovníka neúmerné množstvo najmä lekárskych termínov. Podstatné zredukovanie lekárskych termínov sa žiada nielen preto, že sa uvádzajú úzko špeciálne termíny (nevynímajúc patológiu, chirurgiu a pod.), ako napr. *cefalotorakopagus* („zdvojené monštrum, ktorého polovice sú zrastené od pupka nahor“) a veľký počet ďalších „monštier“, napr. *cystopyelonefritída* („zápal dolných močových ciest, obličkovej panvičky a obličky“), *duodenoenterostómia* („operačné spojenie dvanástnika s črevom alebo žlčníkom“), *marsupializácia* („operačný výkon, pri ktorom sa vypustí obsah cysty alebo patologickej dutiny a jej vonkajšie okraje sa všijú do operačnej rany“) atď., ale hlavne preto, že tam, kde by bolo stačilo uviesť niektoré základné termíny, zväčša pasívne známe aj medzi neodborníkmi, s ktorými sa občan môže stretnúť napr. pri komunikácii v zdravotníckych zariadeniach, na chorobopise alebo častejšie pri čítaní populárnej literatúry z medicínskej oblasti, uvádzajú sa ich celé „hniezda“, začínajúc minimálne s dvoma-troma termínmi, pokračujúc niekoľkými desiatkami (napr. 22 slov s prvou časťou *chondro-*, 32 s *hepar-*, 37 s *nefro-*) až pomaly po päťdesiatku (*gastro-* 42, *larynx-* 41, *kardio-* 49 atď.), vrátane všetkých prietrží, upevňovaní, vyrezávaní, rozširovaní, vyvádzaní, prepadnutí, šikmých výrezov, drvenia, otvárania dutín a žíl atď. Používatelia SCS bez lekárskeho vzdelania — ktorých bude medzi jeho používateľmi určite rozhodujúca väčšina — budú hľadať v slovníku predovšetkým názvy chorôb a označenie funkčných porúch, nie anatomickú terminológiu, ani ich nebude zaujímať, že „odstránenie, vybratie zubného koreňa“ je *apikotómia*, lievikovitý je *infundibuliformný*, *metatarzofalangeálny* je „vzťahujúci sa na predpriehlavok a na prsty nohy“ atď.

Výber úzko špecializovaných termínov aj z iných odborov nemôže nijako „ospravedlniť“ ani správna zásada, že autorky „uprednostňujú výrazové prostriedky z prírodných a technických vied i jednotlivých výrobných oblastí“ (s. 5). Táto zásada je adekvátne premietnutá v tom, že výber slov v porovnaní s predchádzajúcim 3. vydaním z r. 1970 autorky rozšírili o termíny z rýchlo sa rozvíjajúcich nových vedných odborov (kybernetika, automatizácia, programovanie, genetika, automobilizmus, ale aj o oblasť lodiarstva, letectva, šachovú terminológiu a i.). V SCS pribudli stovky nových slov ako *aridita*, *asambler*, *asortatívny*, *gastarbeiter*, *informatika*, *intersubjektivita*, *islamizácia*, *mikrofiš*, *politológia*,

rádiofaksimile atď. V čom však vidíme hlavný prínos SCS, to je okrem spresňovania doterajších výkladov predovšetkým rozšírenie väčšiny termínov na ďalšie vedné oblasti. Tak v hesle *fluktuácia* pribudli štyri ďalšie významy (fyz., elektr., biol., les.), v hesle *migrácia* šesť významov (chem., geol., bot., zool., soc., ekon.), slovo *komora,* ktoré v predchádzajúcom vydaní celkom právom chýbalo, má 16 významov a pod. Hoci na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že takýto počet významov je príliš detailizovaný (napr. v hesle *blok* je až 21 významov) a dal by sa azda zredukovať na isté invarianty, z hľadiska používateľa slovníka je takáto špecifikácia významov výhodná, a to najmä pri tých termínoch, ktoré sa používajú vo viacerých oblastiach, pričom ich významy sa vždy istým spôsobom ďalej modifikujú.

Možno však mať námietky proti výkladu významov niektorých hesiel zo spoločenskovedných disciplín. Tak napríklad z hesla *freudizmus,* hoci má tri významy (1. Freudova psychoanalýza ako systém; 2. Freudov špecifický prínos pre psychoanalýzu a psychoterapiu; 3. hnutie, smer vychádzajúce z Freudovej psychoanalýzy), používateľ môže získať iba minimálnu informáciu. Ak sa chce dozvedieť viac, musí si pozrieť aj heslo *psychoanalýza,* ktoré je však, pochopiteľne, širšie ako sám freudizmus. Pritom stačilo uviesť, že podstatou freudizmu je redukovanie ľudských popudov na biologické (najmä sexuálne) a pod. Rovnako je nepresné heslo *metafyzika,* kde je okrem iného vynechané jej dôležité vymedzenie ako metódy (oproti dialektickej metóde).

Podobná námietka sa vzťahuje aj na niektoré heslá z oblasti lingvistiky. Kým napríklad prvá časť výkladu v hesle *glosematika* je maximálne informatívna („jazykovedný štrukturalistický smer tzv. Kodanskej školy, ktorý si nevšíma súvislosti jazykového systému s vonkajším svetom, . . .“), druhá časť („. . . ale zdôrazňuje vedecký ráz jazykového systému a vedecké metódy jeho vysvetľovania, čo prispieva k idealistickému formalizmu tejto teórie“) je značne nepresná a vágna (vedecký ráz systému a vedecké metódy jeho vysvetľovania nemusia ešte viesť k idealistickému formalizmu). *Morfa* sa definuje iba podľa jedinej koncepcie, a nie podľa najrozšírenejšieho chápania ako realizácia morfémy. Nejazykovedcovi dá minimálnu informáciu vymedzenie *morfológie* ako tvaroslovia a pod. Prekvapuje, že pri pojme *diglosia,* často používanom aj v lingvistike, sa uvádza iba význam v lekárstve. Takéto nedostatky, ktoré používateľ SCS odhalí vo svojom odbore, vyvolávajú potom nedôveru aj k spracovaniu hesiel z iných odborov; málokto totiž prečíta celý slovník.

Dosť chudobne a sčasti aj nepresne sú zachytené výrazové prostriedky z oblasti športu a populárnej hudby, ktoré nie sú v publicistike málo frekventované. Slová typu *centerforward, centerhalf* a pod. sa u nás prestali používať vo futbale najmenej pred dvadsiatimi rokmi. O niekoľko storočí je starší termín *akontistikos* („učiteľ hodu oštepom“), ktorý však nemá okrem kvalifikátora *šport.* nijaké iné štylistické hodnotenie. *Alpinizmus* označuje dve rozdielne činnosti, preto sa mali uviesť aj dva významy (1. vysokohorská turistika; 2. horolezectvo). *Hattrick* neznamená iba „tri góly, ktoré dá istý hráč v jednom futbalovom zápase (treba doplniť: za sebou), príp. v inej kolektívnej hre“, ale sa ním označuje aj trojnásobné víťazstvo v akejkoľvek športovej disciplíne. V SCS chýbajú aj bežné výrazy *pressing* (v basketbale), krasokorčuliarsky skok *rittberger,* z džuda — olympijskej disciplíny — chýbajú základné termíny *dan, tatami,* zo šermu *parter, garde, planš* a i. Dalo by sa čiastočne chápať, že do SCS sa

nedostalo označenie novej jachtárskej disciplíny *windsurfing*, hoci sa tento šport začal pestovať viac ako pred 12—15 rokmi, ale že chýba aj slovo *zborná*, potvrdzuje fakt, že zo športu mali autorky neaktuálne a neúplné pramene.

Z oblásti populárnej hudby chýba označenie viacerých novších hudobných štýlov, ako *country, folk, disco;* používateľ nenájde ani dosť bežný pojem *jam session;* v hesle *diskotéka* chýba práve súčasný význam. Do slovníka sa nedostali ani veľmi frekventované slangové slová *longplejka* (veľká platňa) a *singel/singl* (malá platňa) a veľa ďalších slov.

SCS je z hľadiska súčasného jazyka značne nehomogénny, pretože autorky sa kvôli „kontinuite vývinu slovnej zásoby" rozhodli do slovníka zaradiť aj staršiu (resp. najstaršiu) vrstvu slov, aby mohol slúžiť ako zdroj informácií pre širokú verejnosť. V dôsledku tohto rozhodnutia je SCS — v ostrom protiklade k zachyteným aktuálnym termínom z oblasti prírodných a technických odborov — rezervoárom najstaršej, archaickej vrstvy latinských, gréckych, v menšej miere nemeckých a francúzskych slov, ktoré boli neutrálne azda koncom 19. storočia, nanajvýš pred prvou svetovou vojnou. Navyše archaickosť niektorých slov je zvýraznená ešte subjektívnym štylistickým hodnotením, posunutým z hľadiska dnešného používateľa dosť ďaleko za hranice súčasnosti.

Mnohé slová uvedené v SCS bez akéhokoľvek štylistického kvalifikátora sa nepoužívajú v slovenčine niekoľko desiatok rokov a nie sú teda neutrálne (napr. [1]*avansovať* — „byť služobne povýšený", *eremita* — „pustovník", *eubúlia* — „rozvážnosť", *okázia* — „príležitostná kúpa alebo predaj", *opekún* — „ochranca, strážca, pestún", *profét* — „prorok" atď.). Aj pri štylistickom označení (*kniž., zastar.* a pod.) pôsobia archaicky až anachronicky. Máme na mysli také slová ako *antišambrovať* zastar. pejor. „chodiť, prosiť, intervenovať, vymáhať protekciu"; *anachoréta* kniž. „samotár, pustovník"; *bornírovaný* hovor. zastar. „obmedzený, hlúpy, sprostý"; *diktando* zastar. „diktát"; *efialtes* pejor. *„zradca"; pugilizmus* šport. zastar. „box"; *prézes* zastar. „predseda" atď.

Za najproblematickejšie pokladáme označovanie slov z knižnej vrstvy slovnej zásoby. Kvalifikátorom *kniž.* sa v SCS totiž označujú také slová, ktoré sú podľa obdobia svojho používania dávno zastarané alebo archaické. Ide o slová typu *celebrita* 1. „slávna, chýrna, vážená osoba; osobnosť; 2. znamenitosť" (a celý tento archaický slovotvorný typ — *abstrakcionita* ap.), *emeritus* „kto bol penzionovaný"; *fadesa* „dlhá chvíľa, nuda"; *frugalita* — „striedmosť, skromnosť"; *perorovať* — „hovoriť záverečnú reč"; *servitút* — „služobnosť" atď.

Okrem toho veľa slov s kvalifikátorom *kniž.* označuje vlastne slová, ktoré sa používajú v spoločenskovedných textoch, najmä v oblasti filozofie, ale aj literárnej vedy a histórie, v esejistike a pod., pričom ide o dosť rozsiahlu a produktívnu vrstvu slov. Potrebu zrevidovať hodnotenie mnohých slov potvrdzuje aj samotné spracovanie významov v príslušnom heslovom slove. Tak napr. v hesle *afinita* sa uvádza šesť významov podľa jednotlivých vedných odborov, no na 1. mieste je význam označený kvalifikátorom *kniž.*, hoci toto slovo je pomerne dosť frekventované v oblasti filozofie a logiky; v hesle *artefakt* sa na 1. mieste mal uviesť kvalifikátor *odb.* (používa sa v textoch z oblasti duchovnej kultúry); podobne *feéria* je termín v divadelnej vede, *fetišizácia* v ekonomike, resp. aj v nadstavbových disciplínach; *egocentrista, egocentrizmus* sú frekventované termíny v psychológii, *gnóma* vo filozofii, *religiozita* vo vedeckom ateizme atď. Prekvapuje, že sa kvalifikátorom *kniž.* označuje aj 2. význam pri slove

rétorika, hoci sa tento termín začal u nás znovu používať pred 12—15 rokmi a odvtedy vyšla aj samostatná monografia.

Podľa našich zistení je označovanie slov kvalifikátorom *kniž.* (nielen v SCS, ale aj v iných slovníkoch) veľmi všeobecné, nepresné, keď sa na jednej strane takto označujú slová na časovej osi (zastarávajúce), jednak je to akási nálepka na nepresné označovanie slov terminologického charakteru predovšetkým zo spoločenskovedných disciplín. Zatiaľ sa nám ukazuje, že knižnú vrstvu tvorí pomerne malá skupina slov neterminologického charakteru, využívaná predovšetkým v istých typoch náučného štýlu aj ako istý zámerný, exkluzívny, zdôrazňujúci prostriedok (*apodiktickosť, briskný, fantaskný, excelentný, efemérny, frapantný, niveau, noblesa, prestol, revolta* atď.).

Nejednotne a protirečivo autorky používajú aj kombináciu kvalifikátorov. Napr. slovo *bonhomia* („dobráctvo, dobrosrdečnosť, dobromyseľnosť") označujú rovnako *kniž. zastar.* ako slovo *erudovaný,* ktoré je v súčasnosti dosť frekventované (porov. *erudovaný autor, rozbor, erudovaný prístup* a pod.).

Kým teda autorky kvôli „kontinuite vývinu slovnej zásoby" slovník neúmerne prefažili archaickými a zastaranými slovami, na druhej strane „z informatívnych dôvodov" (s. 6) doň zaradili aj všeobecne známe zdomácnené slová, aj slová nárečové a krajové. Obidve tieto vrstvy slov by nemuseli v SCS vôbec byť. Máloktorý používateľ SCS bude v ňom hľadať také slová ako *abeceda, autiak, baganča, daniel, ceruza, cukor* (a 30 odvodenín), *fazuľa, fúrik, gunár, kamarát, papier, papuča* atď., vrátane všetkých podôb a odvodenín. Rovnako nie je potrebné do slovníka tohto typu z nijakých dôvodov zaraďovať nárečové a krajové slová, a to ešte aj so subjektívnym hodnotením (napr. uvádza sa iba podoba *brezle* ako kuch. kraj., a podoba *prézle* chýba, hoci ide o bežné hovorové slovo rozšírené práve v tejto podobe na väčšine nášho jazykového územia; dokonca podoba *erdeple* sa na 1. mieste hodnotí ako *hovor. zastar.,* a len potom ako *nár.* atď.). Z nespisovnej vrstvy pokladáme za oprávnené iba zaradenie slangových slov, ktoré na rozdiel od ustupujúcich nárečových slov odrážajú dynamiku slovnej zásoby (predovšetkým odborný slang).

Ako sme už naznačili pri vrstve knižných slov, štylistické hodnotenie slov v SCS je subjektívne, čo sa okrem neadekvátneho hodnotenia odráža aj v spôsobe a nejednotnosti spracovania hesiel. Predovšetkým pokladáme (nielen v teórii) za vyriešenú otázku tzv. historizmov, t. j. slov, ktoré v istom období označovali určité reálie. Tieto slová sú však v mnohých prípadoch v SCS hodnotené ako zastarané, hoci označujú napr. isté zamestnania, funkcie, ekonomické postavenie, vojenské termíny, súčasti odevov, dopravné prostriedky a pod., napr. *adjunkt, gondáš, hofier, mendík; dragún, hajdúch, halapartňa, pandúr; fiaker, hintov; atila, dolomán, frenč, hermelín, mentieka* atď. V ich hodnotení sa stotožňujeme so stanoviskom, aké sa prijalo v projekte jednozväzkového slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny: kvalifikátorom *zastar.* sa označuje zmena na časovej osi a týka sa jazyka, kvalifikátorom *hist.* sa označuje zaniknutá reália — časový faktor sa jazyka netýka. Nebolo dôvodu nedodržiavať túto racionálnu zásadu aj v SCS.

Ešte markantnejšie je subjektívne stanovisko autoriek pri prehodnocovaní slov v oblasti hovorovej vrstvy, kde je pohyb aj na časovej osi, aj vo vzťahu k iným vrstvám (útvarom) jazyka najdynamickejší. Veľa slov označených autorkami ako *hovor. zastar.* zostáva stále živou súčasťou hovorovej vrstvy (štýlu)

slovenčiny (*basta fidli, cirkulár, fachman, furmanka, gurtňa, hexenšus, ruksak* atď.), resp. ešte s ďalším posunom k expresívnym, pejoratívnym a slangovým odtienkom (*ancúg, frajla, frizér, grif, muštra, pakovať sa, parazol, rajzovať* a pod.). Naproti tomu veľká skupina slov v SCS s kvalifikátorom *hovor.* (teda „bližších k súčasnosti") je už evidentne zastaraná až archaická, resp. výlučne ohraničená úzkou oblasťou svojho používania: *findrich* — „pakľúč, šperhák"; *hobelbank* — „stolárske náradie, na ktorom sa opracúvajú drevené predmety, pozostávajúce z podstavca a dosky; hoblica"; *keltovať* — „míňať, utrácať, troviť"; *koalovať* — „zahrňovať, združovať"; *lágrovať* — „táboriť"; *méble* — „nábytok"; *merenda* — „tanečná zábava s humoristickým programom" atď. Podobne aj skupina slov označovaná kvalifikátorom *trochu zastar.* (resp. *hovor. trochu zastar.*) predstavuje výrazne archaickú vrstvu: *holport* — „spoločné užívanie; na polovicu; spoločne"; *lafander* — „pobehaj"; *komfortábl* — „komfortne, pohodlne"; *lôn* — „plat, mzda, výplata" [!]; [2]*parírovať* — „poslúchať, podrobovať sa, vyhovovať dakomu"; *retúrka* — „spiatočný cestovný lístok"; *tumult* — „zhon, poplach" a i.

Niektoré slová označené v SCS kvalifikátorom *hovor.* patria do neutrálnej vrstvy (*fotomodelka, garniža, preferans* a i.). Niektoré takéto neutrálne slová sú označené kvalifikátorom *zastar.* (*kvartálnik* — „časopis vychádzajúci štvrťročne"; *moderátor* — chýba súčasný význam a i.). Nekvalifikovane je urobená aj časť vojenského slangu, keď sa z neho vylučujú slová *hapták, lauf, manteľ* a i. a ako „neutrálne" zostávajú dávno zaniknuté slová *menáž* — „spoločná strava vojenská alebo i väzenská", resp. *menážka* voj. slang. „plechová miska na jedlo", pričom však chýba slangové slovo *ešus* a pod.

Pri mnohých slovách chýba štylistický kvalifikátor, hoci nejde o výrazy z neutrálnej vrstvy. Napríklad *atak* — „útok, nápor, napadnutie"; *atakovať* — sa dnes používa predovšetkým ako príznakový prostriedok v športe; kto dnes hovorí o zvýšení platu po dvoch rokoch ako o *bienálke?* Neutrálnu vrstvu rozhodne netvoria ani slová *fanfarón* — „chvastúň, chválko"; *fedrovať* — „1. podporovať, uprednostňovať"; *prevexľovať* — „zmeniť povolanie, štúdium..." a i.

Prekvapuje, že pri mnohých adjektívach vzťahujúcich sa na istú špeciálnu oblasť chýba kvalifikátor *odb.*, hoci ide naozaj o úzko vymedzené používanie (*aridný, atektonický, auxiliárny, bikamerálny, bakrický, disipovaný, montánny, reverzibilný* atď.).

Istá nejednotnosť sa vyskytuje aj v poradí významov v hesle podľa štylistických kvalifikátorov, resp. oblastí používania: *abažúr* — 1. zastar. „tienidlo"; 2. „šikmé okno, ktoré prepúšťa svetlo zhora..."; 3. stav., ale pri iných heslách je na 1. mieste odborný termín, hoci slovo patrí medzi bežne používané výrazové prostriedky (*akútny* — 1. lek.; 2. „naliehavý, pálčivý, súrny" atď.), inde je poradie iné (*efeméra* — 1. zool., 2. knižn., 3. bot.), v niektorých prípadoch je nepochopiteľné (napr. *avantgarda* má na 1. mieste hodnotenie *voj.*, hoci je to dnes jeden z najfrekventovanejších prostriedkov v oblasti dejín umenia; *dogmatik* má na 1. mieste význam *cirk.*, nie *polit.* a pod.). Podľa nášho názoru sa aj usporiadaním významov mala zvýrazniť a podporiť súčasnosť SCS v tom zmysle, že slová označené kvalifikátormi *knižn., zastar., cirk.* a pod. sa mali uvádzať na poslednom mieste. Za odôvodnené by sme pokladali uvádzať neodborné významy na prvom mieste v tom prípade, keď nejde o ohraničenie všeobecného významu.

Význam heslového slova autorky vhodne spresňujú jednak synonymickými výrazovými prostriedkami, jednak uvádzaním opozít na konci hesla, ako aj stručnými, zväčša jednoslovnými ekvivalentmi, uvádzanými tiež na konci hesla. Takáto práca si vyžaduje jazykovú tvorivosť a pohotovosť. Pri pomerne malom počte synonymných výrazov však možno diskutovať, či uvádzať synonymum aj vtedy, keď je jeho význam značne posunutý, resp. patrí do inej štýlovej vrstvy, napr.: *abstrakt*... „resumé", *bibliológia*... „knihoveda" (používalo sa ako termín v minulom storočí v Poľsku), [2]*bosniak*... „dalamánok" (nespráv.), [3]*box*... „šuvix" (hovor. zastar.) atď. V hesle *autostráda* sa neuvádza používaný synonymný výraz *diaľnica*. V hesle *barak* i *barák* chýba štýlová vrstva *hovor.*, v hesle *buksa* hovor. chýba význam „peňaženka", rozšírenejší ako význam „škatuľa", v hesle *bumerang* vypadol prenesený význam; rovnako chýba prenesený význam v hesle *Mekka*, pri ktorom bývajú často pravopisné problémy a pod. Bez hodnotenia sa uvádza tal. slovo *cicerone* — 1. „sprievodca turistov, najmä cudzích; 2. sprievodca vôbec", ktoré má dnes v taliančine skôr pejoratívny odtieň, no chýba medzinárodné označenie turistického sprievodcu *guide* (porov. aj rus. *gid*).

Slová v SCS sú usporiadané ako samostatné heslové jednotky (s výnimkou prechýlených ženských podôb), čo umožňuje používateľovi rýchlu orientáciu a prehľadnú informáciu. Autorky však mohli uvážiť, či najmä pri vrstve archaických, zastaraných (podľa ich hodnotenia aj knižných) slov bolo potrebné uvádzať každý slovný druh, keď je vo väčšine prípadov evidentné, že ich využívanie je výrazne odlišné. (Napríklad z trojice *asent* zastar., *asentírka* hovor., *asentovať* zastar. stačilo uviesť hovorovú podobu, hoci aj tá je už pomaly zastarávajúca. Podobne popri heslách *parašutista, parašutistický, parašutizmus* je nadbytočné heslo *parašut*, dokonca bez akéhokoľvek hodnotenia.)

Nepokladáme za ekonomické ani únosné, že sa napr. slovesá uvádzajú aj v tých prípadoch, keď sa v textoch vyskytujú veľmi zriedkavo a pripomínajú skôr potenciálne jednotky akoby dotvárané samými autorkami. Je to celá séria hesiel ako *banketovať* hovor. „usporadúvať bankety, hostiny", *flautovať* hovor. „hrať, vyhrávať na flaute", *hajtmančiť, mankáriť, mankárčiť, marshallizovať, muštovať* zried. „robiť z ovocia mušt", *rivalizovať* — „súperiť, pretekať sa" atď. Ide o nadbytočné rozširovanie slovníka z hľadiska techniky spracovania, o mechanistický prístup.

Za zbytočné pokladáme aj uvádzanie niektorých neterminologických slov z angličtiny, za ktoré funguje produktívny a zaužívaný domáci prostriedok, ako napr. *carnapping* — „krádež automobilov", *dinning-house* — „reštaurácia, hostinec", *entertajner* — „zábavný spevák", *filmstar* — „filmová hviezda", *kidnapper* — „únosca detí" atď. Na mieste je uvádzať iba tie slová, ktoré fungujú ako termíny alebo citátové (*freeholder* — „slobodný vlastník pozemkového majetku vo Veľkej Británii vo feudalizme"; *mount* — „hora, vrch" — súčasť zemepisných názvov; *pin-up-girl*, nepresne určené ako „sexuálne dráždivá žena, obyčajne na fotografii, vo filme a pod."; chýba však častejšie sa vyskytujúce *call-girl* a pod.). Zdá sa, že tu išlo o náhodnú excerpciu aj výber. Na tento fakt poukazuje aj to, že sa raz slovo uvádza v anglickej podobe, napr. *deadfreight* [dedfrajt] — „mŕtve dopravné", a hneď za ním v zdomácnenej podobe *dedvejt* (písané *deadweight*) — „nosnosť lode". Okrem toho autorky subjektívne upred-

nostňujú ustupujúce podoby „manšaft", „manchester", „scratchovať" proti novším adaptovaným podobám *mančaft, menčester, skrečovať.*

Autorky zdôrazňujú, že „SCS nie je normatívnym slovníkom spisovnej reči" (s. 7). Ak odhliadneme od faktu, že pre každého používateľa SCS bude slovník záväznou, smerodajnou príručkou, je tu ešte aj tá objektívna skutočnosť, že normatívnosť slovníka sa prejavuje aj v štylistickej klasifikácii slovnej zásoby (aj keď v SCS dosť subjektívnej), ale ešte markantnejšie napr. pri uvádzaní dvojtvarov, kde sa v mnohých prípadoch ide proti kodifikovanej podobe, resp. neuprednostňuje sa súčasný stav. Nazdávame sa totiž, že poradie variantov v SCS malo byť hierarchické, že variant na prvom mieste sa mal používateľovi odporúčať viac ako variant na druhom mieste. Jednoznačná situácia je iba v tých prípadoch, keď sa variant na druhom mieste označuje nejakým kvalifikátorom (staršie, novšie a pod.). Bežný používateľ jazyka totiž žiada vždy jednoznačnú informáciu a odporúčanie. Uvádzanie variantov pokladáme za významnú zložku siahajúcu do súčasnej normy, preto sa jej mala venovať väčšia pozornosť a najmä sa mali rešpektovať niektoré doterajšie zistenia a závery publikované napr. aj v jazykovedných časopisoch.

V niektorých prípadoch sa dáva prednosť menej produktívnemu, ustupujúcemu, resp. staršiemu alebo knižnému (aj „autorskému") tvoreniu tvarov (produktívnejšie tvary vyznačujeme kurzívou): afinný — *afinitný,* bantu — *bantuština,* bigotéria — *bigotnosť,* báčanský — *báčsky,* elipticita — *eliptickosť,* faktúrista — *fakturant,* familiarita — *familiárnosť* a i. Kvalifikátor sa používa napr. v hesle *depo* (star. i *depot*), *diár* (zastar. i *diárium*), ale mal byť aj v hesle *dagerotypia — daguerrotypia* (ako staršie písanie) a pod. Používateľ SCS bude v rozpakoch, či použiť produktívnejšiu (a systémovú) podobu *brojler,* keď sa mu na prvom mieste odporúča *broiler* a navyše v hesle *spoiler* nenájde podobu *spojler.* Rovnako ho pomýlia odchodné podoby *camping car* a *kempingbus.* Vo viacerých prípadoch sa uvádza na prvom mieste podoba, ktorá je v úze na ústupe (*bivuak — bivak, doboš — doboška, explicite — explicitne* atď.). SCS by nemal mýliť používateľov uvádzaním dvojakých podôb skratiek *Dr.Sc.* a *Sc.Dr.,* keď v praxi jednoznačne prevládlo písanie *DrSc.,* resp. *CSc.*

Aj napriek nevyhnutnej tolerancii voči chybám nemali zostať nesprávne písané veľmi frekventované slová „internacionála" (organizácia) namiesto *Internacionála,* „komunistická internacionála" n. *Komunistická internacionála,* „eurovízia" n. *Eurovízia,* „intervízia" n. *Intervízia,* v hesle *tuzexový* sa správne uvádza podoba *Tuzex,* no heslo *tuzex* je nesprávne uvádzané s malým písmenom. Neodôvodnene sa autorky v porovnaní s 3. vydaním vrátili k písaniu „narodnictvo, narodnik" atď., ktoré sa zaužívali s dĺžkami (*národníctvo, národník* atď.). Aj samy autorky podľahli častej chybe pri uvádzaní dĺžky v slovách „napoleónsky", „napoleónka" namiesto *napoleonský, napoleonka.* Bolo by už načase namiesto podoby „kuomintan" uvádzať názov navrhovaný sinológmi — *Kuomintang.*

Kritické poznámky, ktoré sme tu mohli z rôznych aspektov vysloviť a iba v minimálnej miere aj ilustrovať, sa podľa nášho odhadu týkajú značného počtu slov. Každý súdny posudzovateľ musí na SCS oceniť dlhoročnú námahu a skúsenosť vloženú do tohto diela, hoci zároveň musí aj ľutovať, že neboli investované vždy najefektívnejšie. Ak totiž samy autorky zastávajú názor, že SCS je práca nad sily jednotlivca, prichodí nám s nimi súhlasiť a súčasne zdôrazniť, že

slovníky tohto typu sa musia zásadne pripravovať kolektívne. Pokúsili sme sa poukázať na niektoré nedostatky, ktoré sa nemuseli vyskytnúť v tímovej práci a z ktorých by sa mnohé neboli dostali do SCS, keby aspoň jeden z recenzentov slovníka bol jazykovedec. Keď sa Slovenské pedagogické nakladateľstvo rozhodlo takto postupovať, ťažko bude asi žiadať, aby sa v prípadných ďalších vydaniach mohli urobiť zásadnejšie zmeny. My však zastávame triviálny názor, že dobrý slovník nie je ten, čo obsahuje všetko, ale ten, v ktorom používateľ nájde všetko, čo hľadá, a môže sa na to aj spoľahnúť.

J. Bosák

ROZLIČNOSTI

Togliatti — Togliattijčan, či Togliattčan? — Bývalý Stavropoľ, jedno zo sovietskych miest, dostal názov na počesť Palmíra Togliattiho a volá sa teraz Togliatti. V spisovnej slovenčine (rovnako ako aj v spisovnej češtine) sa pritom bežne zachováva písanie názvu tohto mesta podľa toho, ako sa píše dané priezvisko, nepoužíva sa teda v tomto prípade prepis z azbuky (k tomu pozri L. Dvonč, Ešte raz: Marks, Engeľs, či Marx, Engels?, Slovenská reč, *33*, 1968, s. 394; Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov Marx, Engels — Marks, Engeľs, Slovenská reč, *35*, 1970, s. 295). K priezvisku *Togliatti* sa jednotlivé deriváty tvoria tak, že sa príslušné slovotvorné prípony pripájajú k celej forme mena čiže rovnako ako od iných cudzích priezvisk zakončených na *-i, -y, -e, -é* atď., napr. slovotvornou príponou *-ová* sa tvorí prechýlená ženská forma *Togliattiová*, príponou *-ovci* derivát *Togliattiovci*, príp. *togliattiovci*, slovotvornou príponou *-ovský* odvodené prídavné meno *togliattiovský* atď. Dosiaľ nie sú ustálené deriváty od miestneho názvu *Togliatti*. V tomto prípade ide o tvorenie mužského obyvateľského mena a ďalej od neho prechýlenej ženskej formy, ako aj o tvorenie vzťahového prídavného mena. Mesto *Togliatti* ako stredisko veľkého automobilového priemyslu v ZSSR sa u nás často spomína, a tak je aj pochopiteľná potreba mať ustálenú podobu uvedených derivátov, najmä keď 6. zväzok Slovníka slovenského jazyka z r. 1968 názov *Togliatti* neuvádza.

Miestny názov *Togliatti* sa končí na samohlásku *-i*. V spisovnej slovenčine je tento názov podobne ako mnohé iné názvy na *-i* cudzieho pôvodu nesklonný (porov. napr. *Capri, Kigali, Kisangani* atď.).

Otázke tvorenia obyvateľských mien a prídavných mien od miestnych názvov ako prvý venoval u nás väčšiu pozornosť Š. Koperdan. V príspevku K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov (Jazykovedné štúdie. 3. 1958, s. 101) si všíma názvy zakončené na samohlásky *e, i*. Tieto samohlásky sa podľa neho pri odvodzovaní odsúvajú, napr. *Cividale — Cividalčan, cividalský, Canterbury — Canterburčan, canterburský, Capri — Capran, caperský, Delhi — Delhán, Delhánka, delhánsky, Milki — Milčan, milský*. Odsunutie koncových samohlások spočíva podľa neho na tom, že vokály *e, i* chápeme ako flektívne prípony. Názvy tohto typu sa asociujú s podobnými domácimi názvami, napr. *Cividale — Podolie, Helsinki — Slovinky* a samy prejavujú sklon k flektívnosti alebo sa priamo skloňujú.

Jednotlivé deriváty k cudzím zemepisným názvom na *-i (-y)* sa uvádzajú v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka. Spracovanie týchto derivátov sa trochu líši od riešenia, ktoré predložil Š. Koperdan. Všeobecnejšie pozorovania o spracovaní derivátov cudzích miestnych názvov zakončených na *-i (y)* popri iných derivátoch cudzích nesklonných miestnych názvov, ktoré je v Slovníku slovenského jazyka, podal I. Ripka (Cudzie zemepisné názvy v Slovníku slovenského jazyka, Slovenská reč, *35*, 1970, s. 118—123). Podľa jeho pozorovania je pre tvorenie obyvateľských mien dôležitý počet slabík cudzieho zemepisného názvu. Absolútne platná poučka o tvorení obyvateľských mien podľa I. Ripku ne-

jestvuje, každé heslo v slovníku treba preto hodnotiť jednotlivo a samostatne a rešpektovať pritom všetky súvislosti a činitele ovplyvňujúce tvorenie týchto slov. K nesklonným cudzím názvom (najmä s krátkym, dvojslabičným zakončením na samohlásku) sa najčastejšie pripája aglutinačným spôsobom najproduktívnejšia prípona *-čan*. Od dvojslabičných názvov tohto typu zakončených na *-i (-y), -í* sa tvoria obyv. mená a príslušné príd. mená so spájacím *j*, napr. *Bali — Balijčan, balijský, Cluny — Clunyjčan, clunyjský* atď. Výnimku tvoria len názvy *Soči* a *Fidži* s derivátmi *Sočan, sočský*, a *Fidžan, fidžský* (ale aj *fidžijský*). Tieto deriváty autor pokladá za správne. Od trojslabičných a viacslabičných nesklonných cudzích názvov sa podľa I. Ripku tvoria v SSJ obyvateľské mená dvojako. V prvom prípade sa koncová samohláska odsúva, napr. *Karáči — Karáčan*. Pri niektorých názvoch sa kmeň rozširuje o *-j-*, ku ktorému sa pripája prípona *-čan*, napr. *Albany — Albanyjčan*. I. Ripka ďalej píše, že zatiaľ, ako sa zdá, nemožno postihnúť zákonitosti tvorenia týchto derivátov a formulovať presné teoretické poučky pre jednotlivé typy obyvateľských mien, resp. aj prídavných mien.

Názov *Togliatti* patrí do skupiny trojslabičných a viacslabičných názvov, ktoré I. Ripka vymedzuje ako osobitnú skupinu. Pre tieto názvy je príznačné dvojaké tvorenie nielen v tom zmysle, že od niektorých názvov sa tvoria deriváty od celých názvov aj s koncovým *-i*, kým od iných názvov bez koncového *-i*, ale aj v tom zmysle, že dokonca od tých istých názvov býva niekedy dvojaké tvorenie, čiže sú tu dvojtvary, napr. *Burundi — Burundijčan/Burunďan, burundijský/burundský, Inari — Inarijčan/Inarčan, inarijský/inarský* (pozri L. Dvonč, Deriváty od cudzích nesklonných zemepisných názvov zakončených na samohlásky. In: Jazykovedné štúdie. 13. Bratislava, Veda 1977, s. 73—81). Podľa tohto k názvu *Togliatti* by sme mohli tvoriť deriváty *Togliattijčan, Togliattijčanka, togliattijský* (od celého názvu s prechodným a či spájacím *-j-*) alebo deriváty *Togliattčan, Togliattčanka, togliattský* (od časti názvu, ktorá vzniká po oddelení koncového *-i*). Deriváty *Togliattijčan, Togliattijčanka, togliattijský* majú tú výhodu, že sa pri nich zachováva celá podoba mena ako derivačný základ rovnako ako pri tvorení derivátov od mena osoby *Togliatti*. Zdá sa, že v bežnej jazykovej praxi sa v tomto prípade dáva prednosť derivátom utvoreným od názvu mesta *Togliatti* bez koncového *-i*, ako ukazuje náš doklad: *Poznámky z togliattského zápisníka* (Smena, 19. 5. 1977, s. 3). Na jednej strane sa teda prejavuje tendencia zachovávať v derivačnom základe celú pôvodnú podobu názvu, na druhej strane sa zas pri derivátoch prejavuje tendencia používať kratšie podoby, teda deriváty *Togliattčan, Togliattčanka, togliattský*.

Na záver môžeme konštatovať, že k názvu *Togliatti* je možné dvojaké tvorenie derivátov: *Togliattijčan, Togliattijčanka, togliattský* alebo *Togliattčan, Togliattčanka, togliattský*. V jednom aj druhom prípade sa tvoria obyvateľské mená slovotvornou príponou *-čan*.

Táto prípona sa dnes používa aj vtedy, keď sa slovotvorný základ končí na spoluhlásku *t*, napr. *Gent — Gentčan, Piomont — Piomontčan, Toronto — Torontčan*, aj keď Slovník slovenského jazyka uvádza v týchto prípadoch iba deriváty na *-an* s alternáciou *t/ť* (k tomu pozri L. Dvonč, Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine, Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 176).

L. Dvonč

Pravopis a skloňovanie poľských miestnych názvov Karpacz, Jelenia Góra a Wilanów. — V súvislosti s 33. ročníkom cyklistických Pretekov mieru v máji 1980 sa v dennej tlači spomínali viaceré poľské etapové mestá. Poľské etapové mesto Karpacz sa zapisovalo v podobe *Karpacz*, ale aj v podobe *Karpacs*. V niektorých denníkoch sa poľský miestny názov *Karpacz* pokladal za substantívum mužského rodu, v niektorých zasa za substantívum ženského rodu. Aj názov poľského etapového mesta *Jelenia Góra* sa v denníkoch zapisoval dvojako: *Jelenia Góra* i *Jelenia Gora*, napr.: ... *v Jelenej G ó r e domáci reprezentanti* ... — *Z K a r p a c z a do Jelenej G ó r y je sedemnásť kilometrov.* — *Dejiskom štartu K a r p a c z o m špurtovali* ... — *K a r p a c z — Jelenia G o r a* ... (Pravda, 14. 5. 1980, s. 8). — ... *z K a r p a c z e do Jelenej G ó r y* ... — ... *z K a r p a c z e do Forstu* ... (Práca, 14. 5. 1980, s. 8). — ... *z K a r p a c s a do Jelenej G o r y* ... — *kopcovitá [trať] z K a r p a c s a do Jelenej G o r y* ... (Smena, 15. 5. 1980, s. 8). — *Na 115. kilometri dnešnej etapy z K a r p a c z u do Forstu* ... (Pravda, 15. 5. 1980, s. 8). — ... *z K a r p a c z e do Forstu* ... — *Studený vietor sa prehánal pod Krkonošskými hrebeňmi v K a r p a c z y* ... — *Z K a r p a c z e sa opäť šplhal* ... (Práca, 16. 5. 1980, s. 8). — *V 5. etape z K a r p a c z u do Forstu* ... — *včerajšej 5. etapy z K a r p a c z a do Forstu* ... (Pravda, 16. 5. 1980, s. 8). — ... *prírodu horského strediska v K a r p a c z i* ... (Práca, 14. 5. 1980, s. 8). — ... *trať 201 km dlhej etapy z K a r p a c s a do Forstu* (Smena, 16. 5. 1980, s. 4).

V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., 1971, s. 34) sa hovorí, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (*i* a *y* rozlišujeme). Napr.: *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Varšava, Krakov, Visla* a pod. Hneď za tým je poznámka, že pri adresách do cudziny píšeme meno miesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka (Švédsko — *Sverige*, Švajčiarsko — *Suisse*). V Slovníku slovenského jazyka VI (1968) sa známejšie európske mestá uvádzajú slovenským pravopisom, vedľa nich sa uvádza podoba v príslušnom jazyku, napr.: *Varšava (Warszawa), Krakov (Kraków), Berlín (Berlin), Londýn (London)* a pod. Menej známe mestá sa v SSJ VI zapisujú iba pôvodným pravopisom, napr.: *Wieliczka* (s. 303), *Bydgoszcz* (s. 263) a i.

Pôvodným poľským pravopisom sa zapisoval v tlači i poľský miestny názov *Karpacz* (vysl. *karpač*). Zložku *cz* treba v poľštine čítať ako *č*, napr. *Wieliczka: Vieličkа*. Zoskupenie litier *cs* sa v poľskom pravopise nevyskytuje. Nesprávny je teda zápis miestneho názvu *Karpacz* v podobe „*Karpacs*". Miestny názov *Karpacz* je substantívum mužského rodu a v spisovnej slovenčine sa skloňuje podľa vzoru stroj: *(z) Karpacza* (karpača), *(ku) Karpaczu* (karpaču), *(cez) Karpacz* (karpač), *(v) Karpaczi* (karpači) *(za) Karpaczom* (karpačom). V G. sg. je teda pádová prípona *-a (z Karpacz-a)*, nie *-e („z Karpacz-e")*, ani *-u („z Karpacz-u")*.

V miestnom názve *Jelenia Góra* sa vyskytuje písmeno *ó*. Litera *ó* sa v poľštine číta ako *u*, napr.: *Kraków (krakuv)*. Názov *Góra* treba teda čítať *gura*. V Atlase sveta (Bratislava, Slovenská kartografia 1970, s. 27) sa miestny názov *Jelenia Góra* zapisuje pôvodným (poľským) pravopisom. Popri poľskej podobe *Jelenia Góra* sme v tlači zaznamenali aj poslovenčenú podobu *Jelenia Gora*, s ktorou treba v spisovnej slovenčine počítať. V uvedenom Atlase sveta sa napr. popri

poľských pravopisných formách uvádzajú aj slovenské pravopisné formy, napr. *Bydgoszcz (Bydhošť), Leszno (Lešno)* a pod.

V inej súvislosti sme v niektorých denníkoch z 20. 5. 1980 zaznamenali poľský názov *Wilanów*, ale aj jeho podobu *Wilanowo*, napr.: ... *v zámku W i l a n ó w vo Varšave* (Pravda, s. 1). — *V zámku W i l a n ó w vo Varšave* ... (Východoslovenské noviny, s. 1). — *V zámku W i l a n o w o pri Varšave* ... (Smena, s. 1). — *V zámku W i l a n o w o vo Varšave* ... (Práca, s. 1). — Miestny poľský názov *Wilanów* je mužského rodu a v spisovnej slove čine sa skloňuje podľa vzoru dub. V spisovnej poľštine sa samohláska *ó (u)* pri skloňovaní substantív mužského rodu zakončených na *ów (uv)* strieda so samohláskou *o: Wilanów (vilanuv), z Wilanowa, k Wilanowu, vo Wilanowe, za Wilanowom.*

J. Jacko

Kvantita v názvoch Valaliky a Salvator-prameň. — 1. Obec Valalíky (okres Košice-vidiek, Východoslovenský kraj) vznikla r. 1961 zlúčením obcí Bernátovce, Buzice, Košťany a Všechsvätých. Motiváciou miestneho názvu *Valalíky* bolo východoslovenské nárečové apelatívum *valal* (dedina). V súčasnej spisovnej slovenčine sa príponou *-ík* tvoria zdrobnené názvy vecí (osôb, zvierat), napr. *most — mostík, necht — nechtík, chlieb — chlebík, Jano — Janík, Juro — Jurík, orol — orlík, cap — capík* a pod. Príponou *-ík* je utvorené aj deminutívum *valalík*. Proprializáciou apelatíva *valalíky* vzniklo pomnožné vlastné podstatné meno mužského rodu *Valalíky*. V podobe *Valalíky* je kodifikovaný miestny názov aj v SSJ VI (1968, s. 240). Okrem miestneho názvu *Valalíky* sa v SSJ VI uvádzajú aj príslušné deriváty: obyvateľské meno mužského rodu *(Valalíčan)*, obyvateľské meno ženského rodu *(Valalíčanka)* a prídavné meno *(valalícky)*. V zhode so SSJ VI sa miestny názov *Valalíky* a deriváty *Valalíčan, Valalíčanka, valalícky* uvádzajú aj vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku III (1978, s. 224—225). J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1976, s. 570) uvádza miestny názov *Valalíky* v zhode so SSJ VI.

Naproti tomu Statistický lexikon obcí ČSSR (1966, s. 517) uvádza miestny názov *Valaliky*. Podobu *Valaliky* uvádzajú aj tieto publikácie: M. Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov (1972), správna mapa okresu Košice, ktorú vydalo Kartografické nakladatelství v Prahe (1968), Telefónny zoznam 1979—1980, ktorý vydalo Východoslovenské riaditeľstvo spojov v Košiciach, Zoznam dodávacích pôšt v ČSSR s poštovými smerovacími číslami (1974), Cestovný poriadok cestovných liniek, Východoslovenský kraj 1980—1981.

Nejednotnosť v zapisovaní a výslovnosti miestneho názvu *Valalíky (Valaliky)* je aj v miestnom úze. Na miestnej tabuli je napr. názov *Valalíky*, ale na pečiatke ZDŠ je už názov *Valaliky*. S rozkolísaním písomnej podoby sa môžeme stretnúť aj v tlači, napr.: *S týmito výsledkami ostro kontrastuje predsavzatie osemčlenného kolektívu BSP Margity Ballovej zo Štátneho majetku V a l a l i k y* ... (Život, 5. 6. 1980, s. 22). — *Poproč — V a l a l í k y* 2 : 1 (0 : 0). — *V a l a l í k y (tabuľka I. triedy vo futbale)* (Východoslovenské noviny, 9. 6. 1980, s. 4).

Keďže podstatné meno *valal* je nárečové slovo, v rámci nárečia ostáva aj jeho deminutívna podoba *valalik (valaliky)*. Proprializáciou nadobudlo toto zdrobnené substantívum v množnom čísle status vlastného mena a bolo úradne schvá-

lené v podobe *Valaliky*. Nie je to nijaká výnimka, lebo vlastné mená majú často nespisovnú (zväčša nárečovú) podobu napr. *Potočok, Otročok, Podzámčok, Kušnír, Uhlár, Blicha* a pod. Podobu *Valaliky* navrhujeme kodifikovať aj v normatívnych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny. Doklady z jazykovej praxe totiž ukazujú, že podoba *Valaliky* je častejšia. Podľa toho aj príslušné deriváty budú mať v spisovnej slovenčine podobu *Valaličan, Valaličanka, valalický*.

2. V SSJ VI (s. 224) sa uvádza miestny názov *Salvátor-prameň* a príslušné deriváty *Salvátorčan, Salvátorčanka, salvátorský*. V nezhode so SSJ VI sa vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II (1977, s. 162) uvádza pri názve obce Lipovce jej časť *Salvator prameň* (bez spojovníka) a s krátkym *a* v časti *Salvator*. Vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku sa uvádza aj názov minerálneho prameňa *Salvator* a chotárny názov *Salvatorské lúky*. Aj názov minerálnej vody *Salvator*, ktorú dodávajú Východoslovenské žriedla v Prešove, závod Salvator Lipovce, sa zapisuje s krátkym *a* po spoluhláske *v*. Miestny názov *Salvator* (s krátkym *a* po spoluhláske *v*) je uvedený aj v spomenutom Telefónnom zozname 1979—1980 a v Cestovnom poriadku autobusových liniek, Východoslovenský kraj 1980—1981. V SSJ IV (1964, s. 16) sa naproti tomu uvádza hovorové slovo *salvátorka*, (s dlhým *á* po *v*), ktoré sa vykladá ako „minerálna voda značky Salvator" (s krátkym *a* po spoluhláske *v*). V SSJ VI (1968, s. 146) sa uvádza osobné meno *Salvátor*. Vlastné meno *Salvátor* sa uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 321).

V súčasnej spisovnej slovenčine sa teda vo všeobecnom podstatnom mene *salvátor* a *salvátorka* píše a vyslovuje dlhé *á* po spoluhláske *v*. V takejto podobe sa všeobecné podstatné meno *salvátor* uvádza aj v Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 775), ako aj podstatné meno *salvátorka*. Aj v osobnom mene *Salvátor* sa v súčasnej spisovnej slovenčine píše a vyslovuje dlhé *á* po spoluhláske *v*. Naproti tomu v miestnom názve *Salvator* (motivovaný názvom prameňa *Salvator*) sa v jazykovej praxi píše a vyslovuje výlučne krátke *a* po spoluhláske *v*. Keďže v súčasnej spisovnej slovenčine majú často inú pravopisnú podobu apelatíva a inú podobu vlastné mená, napr. *líška* (šelma) a *Liška* (priezvisko), v súlade s jazykovou praxou navrhujeme kodifikovať názov osady *Salvator* (časť obce Lipovce) v Prešovskom okrese s krátkym *a* po spoluhláske *v*. Podľa toho by aj príslušné deriváty mali podobu *Salvatorčan, Salvatorčanka, salvatorský*.

J. Jacko

O skloňovaní podstatných mien duo a kakao. — V Morfológii slovenského jazyka (MSJ, 1966, s. 114—115) sa uvádza, že v L. sg. majú niektoré podstatné mená stredného rodu vzoru mesto pádovú príponu *-u*. Táto prípona je podľa MSJ v týchto prípadoch: a) pri podstatných menách, ktoré majú pred koncovým *-o*, ako aj pred *-on, -um* spoluhlásky *k, g, ch, h;* napr.: *mlieko — o mlieku, tango — pri tangu, sucho — v suchu, blaho — v blahu;* b) pri prevzatých podstatných menách, ktoré majú pred koncovým *-o, -on, -um* samohlásku; napr.: *kakao — kakau, Makao — Makau, rodeo — rodeu, Borneo — Borneu, Montevideo — Montevideu, štúdio — štúdiu, trio — triu, Tókio — Tókiu, embryo — embryu, duo — duu, ganglion — gangliu, múzeum — múzeu, indivíduum — indivíduu, rezíduum — rezíduu.*

V nezhode s týmto konštatovaním MSJ sa vo viacerých normatívnych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny uvádza pri podstatnom mene stredného rodu *duo* v L. sg. pádová prípona *-e: v due.* V Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z r. 1973 (s. 150) sa v slovníkovej časti pri hesle *duo* uvádza okrem tvaru G. sg. aj tvar L. sg. s pádovou príponou *-e (v due).* V Slovníku slovenského jazyka I (SSJ) (1959, s. 342) sa pri podstatnom mene *duo* tiež uvádza v L. sg. pádová prípona *-e.* SSJ uvádza dva významy slova *duo:* 1. hud. dvojhra, dvojspev, dueto; 2. tech. valcovací stroj s dvoma valcami. V Praktickej príručke slovenského pravopisu (1973, s. 219) sa okrem G. sg. *dua,* L. sg. *due* uvádzajú aj tvary mn. č. *-á, -í, -ám, -ách, -ami.* Aj J. Oravec — V. Laca v slovníkovej časti Príručky slovenského pravopisu pre školy (1973, s. 218) uvádzajú pri podstatnom mene *duo* v L. sg. pádovú príponu *-e (v due).*

Pádovú príponu *-e* v L. sg. podstatného mena stredného rodu *duo (o due)* uvádzajú spomenuté príručky súčasnej spisovnej slovenčiny preto, aby sa na hranici kmeňa a prípony nestretli dve rovnaké samohlásky *(o duu).* Lenže pri podstatných menách stredného rodu vzoru mesto sú prípady, keď sa na hranici kmeňa a prípony stretávajú dve rovnaké samohlásky; napr.: *kakao — z kakaa, Bilbao — z Bilbaa, Makao — z Makaa, makao — z makaa.* Aj pri podstatných menách stredného rodu vzoru mesto, ktoré majú pred *-um* samohlásku, sú na hranici kmeňa a prípony v D. a L. sg. dve rovnaké samohlásky; napr. *indivíduum — indivíduu, reziduum — reziduu, vákuum — vákuu, kontinuum — kontinuu, perpetuum — perpetuu.* Je síce pravda, že dve rovnaké samohlásky v uvedených prípadoch sú aj v základnom tvare, ale koncové *-um* sa pri ohýbaní odsúva: *indivíduum — indivídua* (MSJ, s. 113).

V súlade s výkladom MSJ o pádovej prípone *-u* v L. sg. podstatných mien stredného rodu vzoru mesto, ktoré majú pred koncovým *-o, -on, -um* samohlásku, treba pri podstatnom mene *duo* opraviť pádovú príponu v L. sg. *-e* na *-u* vo všetkých príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny.

U viacerých používateľov súčasnej spisovnej slovenčiny sme sa stretli s rozkolísanosťou v používaní pádovej prípony L. sg. pri podstatnom mene *kakao: v kakau,* ale i v „kakae". PSP a SSJ tvar L. sg. pri podstatnom mene *kakao* neuvádzajú. A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (s. 250) a J. Oravec — V. Laca v Praktickej príručke slovenského pravopisu pre školy (s. 273) uvádzajú pri podstatnom mene *kakao* aj tvar L. sg.

V MSJ (s. 117) je poučka aj o pádovej prípone *-í* v G. pl. pri prevzatých menách, ktoré majú pred *-o, -on, -um* samohlásku (ktorých kmeň sa končí na samohlásku vo výslovnosti alebo len v pravopise); napr.: *štúdio — štúdií, rádio — rádií, ganglion — ganglií, gymnázium — gymnázií, múzeum — múzeí, indivíduum — indivíduí, capriccio — capriccií.* Táto prípona je aj pri slovách s mäkkými spoluhláskami na konci kmeňa: *banjo — banjí, jojo — jojí.* Aj podstatné mená *duo* a *kakao* majú v G. pl. pádovú príponu *-í: kakao — kakaí, duo — duí.*

Podstatné mená stredného rodu *duo* a *kakao* sa v súčasnej spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru mesto. V L. sg. majú pádovú príponu *-u (o duu, o kakau),* v G. pl. majú pádovú príponu *-í (duí, kakaí).* Uvedené tvary navrhujeme uvádzať aj v ďalších vydaniach normatívnych príručiek súčasnej spisovnej slovenčiny.

J. Jacko

Pokyny pre autorov prispievajúcich do časopisu Slovenská reč

1. Maximálny rozsah príspevkov v jednotlivých rubrikách:
   Štúdie — 12 strán včítane literatúry a poznámok;
   Diskusie — 10 strán včítane literatúry a poznámok;
   Recenzie — 6 strán;
   Rozličnosti — 3 strany.

2. Rukopis musí byť napísaný strojom sýtou čiernou páskou, jedna strojom písaná strana má obsahovať 30 riadkov so zvyčajným množstvom písmen (60 úderov). Okraje: ľavý okraj 4 cm, pravý okraj 1 cm.

3. Celé meno autora a nadpis príspevku sa umiestňujú do ľavého rohu bez zarážky, a to v poradí: 1. meno autora, 2. nadpis. V recenziách a správach sa v záhlaví článku umiestňuje iba nadpis, meno autora sa uvádza pod príspevkom v pravom rohu a so skratkou rodného mena. V rubrike Rozličnosti sa v príspevkoch nadpis osobitne graficky nevyčleňuje, je súčasťou prvého riadku. Od ostatného textu sa oddeľuje pomlčkou.

4. V rukopise sa nesmie nič vyznačovať ani osobitným typom písma, ani riedením, ani podčiarkovaním. Osobitné typografické zásahy môže autor vyznačiť v kópii článku, ktorú odovzdáva spolu s originálom.

5. Poznámky treba uvádzať na osobitnom liste za textom príspevku, rovnako aj citovanú literatúru. Text poznámok sa píše bežne ako ostatný text (každý nový riadok sa píše so zarážkou 6 písmen), rovnako aj literatúra. V citovanej literatúre sa meno autora píše verzálkami. Pri citovaní literatúry, ako aj pri odkazoch na literatúru v texte treba zachovávať predpísanú normu (podľa doterajšej praxe).

6. Redakcia si vyhradzuje právo zasahovať do textu príspevkov najmä z hľadiska zachovávania normy a kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny.

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 46, 1981, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981.
Kčs 8,—.